

Ανάστροφες χωρικές μεταλλάξεις_
*Ανοίκειες εμπειρίες επαναγριοποίησης
στο σύγχρονο αστικό τοπίο*

Ιωάννης Μαυρογόνατος

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ιωάννης Ζαβολέας

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Πολυτεχνική Σχολή

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Ιούνιος 2026

*Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου,
Ιωάννη Ζαβολέα, για την πολύτιμη καθοδήγηση
και τις ουσιαστικές παρατηρήσεις του κατά την
εκπόνηση της εργασίας μου.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τη σχέση ανάμεσα στο rewilding (επαναγριοποίηση), το ανοίκειο και τη σύγχρονη αστική εμπειρία. Το rewilding αναφέρεται στην επανενεργοποίηση φυσικών διεργασιών σε χώρους που έχουν διαμορφωθεί από ανθρώπινες δραστηριότητες και συχνά συνδέεται με τον μετασχηματισμό πρώην βιομηχανικών περιοχών, εγκαταλελειμμένων υποδομών και άλλων αστικών τοπίων που φέρουν έντονα ίχνη του παρελθόντος. Στο πλαίσιο αυτό, η εργασία διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η συνύπαρξη φυσικών διεργασιών και καταλοίπων προηγούμενων χρήσεων επηρεάζει τη χωρική εμπειρία και συμβάλλει στη διαμόρφωση ιδιαίτερων αισθητικών συνθηκών.

Μέσα από βιβλιογραφική και ερμηνευτική προσέγγιση εξετάζονται αρχικά οι βασικές θεωρητικές προσεγγίσεις γύρω από την επαναγριοποίηση και η εφαρμογή τους στον σύγχρονο αστικό χώρο. Στη συνέχεια αναλύονται τα παραδείγματα των Landschaftspark Duisburg-Nord, Tempelhofer Feld και Freshkills Park, ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις επαναγριοποιημένων αστικών τοπίων όπου το φυσικό και το ανθρωπογενές συνυπάρχουν με διαφορετικούς τρόπους. Παράλληλα, η εργασία προσεγγίζει θεωρητικά την έννοια του ανοίκειου μέσα από τη σκέψη των Sigmund Freud και Anthony Vidler, διερευνώντας τη σχέση της με τη μνήμη, την οικειότητα και την αντίληψη του χώρου. Επιπλέον, εξετάζεται η αισθητική διάσταση των επαναγριοποιημένων τοπίων μέσα από θεωρήσεις για το γούστο, τη συνήθεια και τη μεταβολή της αισθητικής εμπειρίας, με αναφορές στη σκέψη των Friedrich Nietzsche, Vilém Flusser και Mark Cousins.

Στόχος της εργασίας είναι η κατανόηση των μηχανισμών μέσω των οποίων επαναγριοποιημένα τοπία παράγουν ιδιαίτερες χωρικές εμπειρίες και νέες σχέσεις ανάμεσα στη φύση, τη μνήμη και την αισθητική αντίληψη στο σύγχρονο αστικό τοπίο.

Λέξεις-κλειδιά: rewilding, επαναγριοποίηση, ανοίκειο, αστικό τοπίο, χωρική εμπειρία, αισθητική εμπειρία, μνήμη, συνήθεια, κοινό γούστο, αστικός σχεδιασμός.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	8
1. Επαναγριοποίηση στον αστικό χώρο	12
1.1 Η έννοια της επαναγριοποίησης	13
1.2 Επαναγριοποίηση και αστικός σχεδιασμός	15
1.3 Φύση πάνω στα κατάλοιπα του πολιτισμού	17
2. Ιδιότυπα αστικά τοπία επαναγριοποίησης	20
2.1 Landschaftspark Duisburg-Nord: μετασχηματισμός βιομηχανικού τοπίου μέσω φυσικών διεργασιών	21
2.2 Το αρχιτεκτονικό ανοίκειο ως ερμηνευτικό εργαλείο της χωρικής εμπειρίας	28
2.3 Tempelhofer Feld: φυσική ανακατάληψη εκτεταμένων κενών πεδίων μετασχηματισμός βιομηχανικού τοπίου μέσω φυσικών διεργασιών	30
2.4 Freshkills Park: υπαινιγμοί της μνήμης	36
3. Το ανοίκειο ως χωρική και βιωματική εμπειρία	42
3.1 Θεωρητική προσέγγιση του αρχιτεκτονικού ανοίκειου	43
3.2 Η έννοια του ανοίκειου ως εμπειρία ασταθούς οικειότητας	45
3.3 Το ανοίκειο ως αντιληπτική χωρική συνθήκη	48
4. Μεταβολές της συνήθειας: Η αισθητική εμπειρία και οι αναπροσαρμογές του γούστου	52
4.1 Το γούστο ως δημιουργική δύναμη	53
4.2 Συνήθεια και κορεσμός της αισθητικής εμπειρίας	57
4.3 Η επανενεργοποίηση της αισθητικής εμπειρίας	62
5. Επαναγριοποιημένα τοπία και υβριδικές εκδοχές αστικής κανονικότητας	66
Συμπεράσματα	69
Βιβλιογραφία	71

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της σύγχρονης πόλης, μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική μετατόπιση εντοπίζεται στην εμφάνιση πρακτικών *rewilding*, δηλαδή στην επαναφορά φυσικών διεργασιών μέσα στο αστικό περιβάλλον (Monbiot, 2013· Jørgensen, 2015). Οι παρεμβάσεις αυτές δεν επιδιώκουν απλώς την εισαγωγή «πράσινου» ως διακοσμητικού στοιχείου, αλλά τη δημιουργία τοπίων όπου η φύση λειτουργεί ως ενεργός παράγοντας, με σχετική αυτονομία από τον ανθρώπινο έλεγχο. Η επαναγριοποίηση σηματοδοτεί μια μετάβαση από το πλήρως οργανωμένο και προβλέψιμο αστικό τοπίο προς ένα περιβάλλον πιο ανοιχτό, μεταβαλλόμενο και λιγότερο ελεγχόμενο (Τζιωτάκη, 2022). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι πολλές από αυτές τις παρεμβάσεις πραγματοποιούνται σε χώρους που αποτελούν κατάλοιπα προηγούμενων δραστηριοτήτων, όπως πρώην βιομηχανικές ζώνες, εγκαταλελειμμένες υποδομές, χώροι απόθεσης αποβλήτων ή μεγάλης κλίμακας αστικά κενά. Τα τοπία αυτά δεν συγκροτούνται από το μηδέν, αλλά φέρουν ήδη ένα φορτισμένο παρελθόν, το οποίο δεν εξαφανίζεται πλήρως και παραμένει ορατό, ανιχνεύσιμο ή γνωστό. Η φύση δημιουργεί ένα σύνθετο πεδίο συνύπαρξης διαφορετικών χρονικοτήτων και σημασιών (DeSilvey, 2017).

Σε αυτή τη συνθήκη αναδύεται μια ιδιαίτερη μορφή αισθητικής εμπειρίας, η οποία δεν μπορεί να περιγραφεί επαρκώς με τους παραδοσιακούς όρους του «ωραίου» ή του «αρμονικού». Αντίθετα, τα τοπία αυτά συχνά προκαλούν μια αμφίσημη αντίδραση, καθώς είναι ταυτόχρονα οικεία και ξένα, ελκυστικά και αποσταθεροποιητικά. Η εμπειρία αυτή μπορεί να προσεγγιστεί μέσα από την έννοια του ανοίκειου (*uncanny*), όπως αυτή διατυπώνεται από τον Sigmund Freud (Freud, 1919) και επαναδιατυπώνεται στον χώρο της αρχιτεκτονικής θεωρίας από τον Anthony Vidler (Vidler, 1992). Το ανοίκειο δεν αφορά το εντελώς άγνωστο, αλλά εκείνο που, ενώ φαίνεται γνώριμο, παύει να λειτουργεί ως τέτοιο, προκαλώντας αίσθημα αβεβαιότητας και ψυχικής έντασης. Στα τοπία επαναγριοποίησης, το ανοίκειο συνδέεται περισσότερο με τη συνύπαρξη στοιχείων που ανήκουν σε διαφορετικά καθεστώτα, όπως φύση και πολιτισμός, παρελθόν και παρόν, χρήση και εγκατάλειψη, παρά με μια ριζική αλλοίωση της μορφής. Η παρουσία βιομηχανικών καταλοίπων μέσα σε ένα αναγεννημένο φυσικό τοπίο, η διατήρηση ιχνών προηγούμενων λειτουργιών ή ακόμη και η γνώση ενός αθέατου παρελθόντος αρκούν για να διαταράξουν την αναμενόμενη εμπειρία του χώρου.

Ο χώρος βιώνεται ως πεδίο έντασης, όπου οι σημασίες του οικείου μοιάζουν να μεταβάλλονται, δεν είναι πια πλήρως κατανοήσιμος ή σταθερός.

Παράλληλα, η μεταβολή αυτή δεν είναι μόνο χωρική, αλλά αφορά και τον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνίες αντιλαμβάνονται, αξιολογούν και αποδέχονται αισθητικά τον χώρο. Όπως επισημαίνει ο Friedrich Nietzsche, το «γούστο» όπως περίπου το σκιαγραφεί ως αισθητική συνθήκη που υφίσταται με όρους κοινής αποδοχής, στην πραγματικότητα δεν αποτελεί ουδέτερο ή διαχρονικό κριτήριο, αλλά διαμορφώνεται ιστορικά και επιβάλλεται μέσα από συλλογικές διαδικασίες αποδοχής (Nietzsche, 1882). Αυτό που αρχικά μπορεί να προκαλεί αμηχανία ή αντίσταση σταδιακά ενσωματώνεται και καθίσταται αποδεκτό. Το ανοίκειο, επομένως, δεν παραμένει αναγκαστικά μια σταθερή κατηγορία, αλλά μπορεί να λειτουργεί ως ενδιάμεση φάση μέσα σε μια ευρύτερη διαδικασία μεταβολής της αισθητικής εμπειρίας. Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώνεται το ακόλουθο ερευνητικό ερώτημα: **πώς σύγχρονα παραδείγματα αστικής επαναγριοποίησης παράγουν ανοίκειες χωρικές εμπειρίες μέσα από τη σύμπραξη φύσης και υπολειμμάτων προηγούμενων δραστηριοτήτων και πώς αυτές ενσωματώνονται ως νέες αποδεκτές και οικείες χωρικές συνθήκες στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον;**

Στόχος έρευνας και μεθοδολογική προσέγγιση της εργασίας

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η κατανόηση των μηχανισμών μέσω των οποίων διαμορφώνεται αυτή η εμπειρία στα σύγχρονα αστικά τοπία επαναγριοποίησης, διερευνώντας πώς το γνώριμο μετατρέπεται σε αβέβαιο, πώς η μνήμη και η χρήση επηρεάζουν την αντίληψη του χώρου και πώς η αισθητική ένταση μπορεί να επανεμφανιστεί μέσα από τη ρήξη της συνήθειας.

Η προσέγγιση της έρευνας βασίζεται σε συνδυασμό θεωρητικής και ερμηνευτικής ανάλυσης. Αρχικά εξετάζονται συγκεκριμένα παραδείγματα αστικών τοπίων επαναγριοποίησης, μέσα από τα οποία αναδεικνύονται διαφορετικές εκδοχές χωρικής εμπειρίας.

Στη συνέχεια, μέσα από την ανάλυση των παραδειγμάτων, αναδύεται η έννοια του ανοίκειου ως ερμηνευτικό εργαλείο, η οποία διερευνάται συστηματικά τόσο στην ψυχαναλυτική θεωρία όσο και στον αρχιτεκτονικό λόγο. Τέλος, τα ευρήματα συνδέονται με ευρύτερες θεωρίες για την αισθητική εμπειρία, τη συνήθεια και τη μεταβολή του γούστου, με στόχο τη διερεύνηση της δυναμικής και ενδεχομένως κυκλικής φύσης της αισθητικής αντίληψης στον σύγχρονο αστικό χώρο. Τα τοπία επαναγριοποίησης προσεγγίζονται έτσι ως πεδία όπου η αισθητική, η μνήμη και η χωρική εμπειρία διασταυρώνονται, αναδεικνύοντας νέες υβριδικές μορφές σχέσεων ανάμεσα στον άνθρωπο, το αστικό και το φυσικό περιβάλλον.

1. Επαναγριοποίηση στον σύγχρονο αστικό χώρο

1.1 Η έννοια της επαναγριοποίησης

Η έννοια της επαναγριοποίησης αναφέρεται, σε γενικές γραμμές, στην επαναφορά φυσικών διεργασιών και οικολογικών μηχανισμών σε τοπία που έχουν υποστεί έντονη ανθρώπινη παρέμβαση. Βασικό χαρακτηριστικό της προσέγγισης αυτής είναι η αναγνώριση ενός πιο ενεργού ρόλου της φύσης στη διαμόρφωση του τοπίου, μέσα από διαδικασίες εξέλιξης, μεταβολής και αυτορρύθμισης (Jørgensen, 2015). Η επαναγριοποίηση δεν περιορίζεται στην απλή «επιστροφή στη φύση», αλλά συνιστά μια ενεργή διαδικασία επανενεργοποίησης δυναμικών σχέσεων ανάμεσα σε οργανισμούς, τοπία και φυσικές ροές (Monbiot, 2013). Η έμφαση μετατοπίζεται από τη διατήρηση μιας στατικής εικόνας του φυσικού τοπίου προς την αποκατάσταση της εξέλιξης και της αβεβαιότητας που χαρακτηρίζουν τα ζωντανά συστήματα. Το τοπίο δεν αντιμετωπίζεται ως ένα ελεγχόμενο και ολοκληρωμένο αντικείμενο, αλλά ως ένα ανοικτό, μεταβαλλόμενο σύστημα.

Η μετατόπιση αυτή συνδέεται και με μια διαφορετική αντίληψη για τον ρόλο της φύσης στον χώρο. Ενώ στις συμβατικές μορφές αστικού και τοπιακού σχεδιασμού η φύση λειτουργεί συχνά ως διακοσμητικό στοιχείο ή ως μέσο εξισορρόπησης του δομημένου περιβάλλοντος, στο πλαίσιο της επαναγριοποίησης αποκτά πιο έντονη παρουσία. Η φύση υπερβαίνει την απλή, ελεγχόμενη «τοποθέτησή» της μέσα στον χώρο, λειτουργώντας πλέον ως μια ενεργή, εξελικτική δύναμη που διαμορφώνει μη προβλέψιμες χωρικές συνθήκες. Η ίδια η εφαρμογή της επαναγριοποίησης παραμένει, άλλωστε, μια ρευστή και πολυδιάστατη διαδικασία, η οποία προσαρμόζεται διαρκώς στο εκάστοτε κοινωνικό, περιβαλλοντικό και πολιτισμικό υπόβαθρο (Holmes et al., 2020). Οι διαφορετικές εκδοχές του όρου αντανακλούν και διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με το τι θεωρείται «φυσικό», ποιος είναι ο ρόλος του ανθρώπου και ποια μπορεί να είναι τα επιθυμητά αποτελέσματα μιας τέτοιας διαδικασίας.

Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας, η επαναγριοποίηση δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως οικολογική στρατηγική, αλλά και ως χωρικό και αισθητικό φαινόμενο. Η επαναφορά φυσικών διεργασιών σε ανθρωπογενή τοπία οδηγεί σε νέες μορφές οργάνωσης του χώρου, όπου η αβεβαιότητα, η μεταβολή και η συνύπαρξη διαφορετικών στοιχείων καθίστανται κεντρικά χαρακτηριστικά. Μέσα από αυτή τη μετάβαση, το τοπίο παύει να είναι πλήρως ελέγξιμο και αποκτά έναν δυναμικό χαρακτήρα, επηρεάζοντας όχι μόνο τις οικολογικές λειτουργίες του, αλλά και τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται και σχεδιάζεται ο αστικός χώρος. Η επαναγριοποίηση οδηγεί έτσι σε νέες αντιλήψεις για τον ρόλο του σχεδιασμού μέσα στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον.

Επαναγριοποίηση σε εγκαταλελειμμένο βιομηχανικό κέλυφος. Πηγή: Cédric Dhaenens / Unsplash.

1.2 Επαναγριοποίηση και αστικός σχεδιασμός

Η επαναγριοποίηση συνδέεται άμεσα με τη μεταστροφή της αντιμετώπισης του αστικού τοπίου, ιδιαίτερα σε περιοχές που έχουν χάσει την αρχική τους λειτουργία. Πρώην βιομηχανικές ζώνες, εγκαταλελειμμένες υποδομές και μεγάλης κλίμακας αστικά κενά επαναπροσεγγίζονται πλέον ως πεδία όπου μπορούν να ενεργοποιηθούν φυσικές διεργασίες και να αναδυθούν νέες μορφές τοπίου, μακριά από την ανάγκη για πλήρη ανασχεδιασμό και εξομάλυνση (Pettorelli et al., 2022). Η μετατόπιση αυτή σηματοδοτεί μια ουσιαστική αλλαγή στον ρόλο του σχεδιασμού. Αντί για την επιβολή μιας πλήρως καθορισμένης μορφής, ο σχεδιασμός λειτουργεί πλέον ως πλαίσιο που επιτρέπει τη σταδιακή εξέλιξη του χώρου μέσα από αλληλεπιδράσεις φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων. Το τοπίο προκύπτει έτσι ως μια διαδικασία σε εξέλιξη, όπου η μορφή παραμένει ανοιχτή και ενδεχομενική (Waldheim, 2016).

Σε αυτή τη συνθήκη, η φύση ενσωματώνεται ως ενεργός παράγοντας διαμόρφωσης του χώρου. Η παρουσία της διαχέεται στο σύνολο του τοπίου ακολουθώντας μη γραμμικές και μη προβλέψιμες πορείες, συχνά έξω από τις προκαθορισμένες ζώνες πρασίνου. Η δυναμική αυτή παράγει τοπία ρευστά, τα οποία κινούνται ανάμεσα στο σχεδιασμένο και το αυθόρμητο, το οργανωμένο και το άναρχο (Landezine, n.d.). Παράλληλα, η ένταξη πρακτικών επαναγριοποίησης στον αστικό χώρο συνεπάγεται μια μετατόπιση από την έννοια του ελέγχου προς την αποδοχή της αβεβαιότητας. Η συνεχής μεταβολή του τοπίου αναγνωρίζεται πλέον ως βασικό χαρακτηριστικό της λειτουργίας του, αντί για ένα πρόβλημα που πρέπει να περιοριστεί. Η χρονικότητα αποκτά κεντρική σημασία, καθώς ο χώρος μετασχηματίζεται διαρκώς μέσα από φυσικές διεργασίες όπως η ανάπτυξη της βλάστησης, η φθορά των υλικών και η αλληλεπίδραση διαφορετικών οικολογικών στοιχείων (Pettorelli et al., 2022).

Μέσα από αυτή τη διαδικασία, ο αστικός χώρος παύει να αποτελεί ένα σταθερό και πλήρως προβλέψιμο περιβάλλον και μετατρέπεται σε ένα πεδίο συνεχούς μεταβολής. Ο σχεδιασμός δεν στοχεύει πλέον στην οριστική διαμόρφωση της μορφής, αλλά στη δημιουργία συνθηκών που επιτρέπουν την εξέλιξη του τοπίου στον χρόνο. Η μεταβολή αυτή γίνεται ιδιαίτερα εμφανής σε τοπία όπου οι φυσικές διεργασίες αναπτύσσονται πάνω σε υπολείμματα προηγούμενων ανθρώπινων δραστηριοτήτων, δημιουργώντας υβριδικά περιβάλλοντα όπου το φυσικό και το ανθρωπογενές συνυπάρχουν.

Επαναγριοποίηση εγκαταλελειμμένης κυλιόμενης σκάλας , Nagasaki Holland Village, Saikai, Ιαπωνία, 2019. Πηγή: espinas3.

1.3 Φύση πάνω στα κατάλοιπα του πολιτισμού

Η επαναφορά φυσικών διεργασιών στον αστικό χώρο πραγματοποιείται σε περιβάλλοντα που φέρουν ήδη έντονα κατάλοιπα προηγούμενων ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Στα σύγχρονα αστικά τοπία επαναγριοποίησης, η φύση εγκαθίσταται πάνω σε υπολείμματα του πολιτισμού. Βιομηχανικές κατασκευές, εγκαταλελειμμένες υποδομές, στρώματα αποβλήτων και παλαιότερες χρήσεις παραμένουν παρόντα μέσα στον χώρο, άλλοτε ως άμεσα ορατά στοιχεία και άλλοτε ως ενδείξεις εγγεγραμμένες στη μορφή του ή ως υποκείμενα στρώματα γνώσης. Η φύση αναπτύσσεται μαζί με το παρελθόν του τόπου, μετασχηματίζοντας σταδιακά το τοπίο και δημιουργώντας ένα υβριδικό περιβάλλον όπου διαφορετικές λογικές οργάνωσης του χώρου παραμένουν ταυτόχρονα ενεργές (Monbiot, 2013).

Η συνθήκη αυτή επηρεάζει και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτό αισθητικά το τοπίο. Στοιχεία που σε ένα προηγούμενο πλαίσιο θα θεωρούνταν «κατάλοιπα», «φθορά» ή ακόμη και «αστοχία» δεν απομακρύνονται απαραίτητα, αλλά ενσωματώνονται στη νέα μορφή του χώρου. Η παρουσία σκουριασμένων δομών, διαβρωμένων υλικών ή ακανόνιστης βλάστησης παύει να λειτουργεί αποκλειστικά ως ένδειξη εγκατάλειψης και αρχίζει να αποκτά διαφορετική αισθητική σημασία (DeSilvey, 2017). Εγκαταλείποντας την απαίτηση για καθαρότητα και ομοιογένεια, το τοπίο οργανώνεται πλέον μέσα από επικαλύψεις, ασυνέχειες και χρονικές μεταβολές.

Μέσα σε αυτή τη διαδικασία, το τοπίο εμφανίζεται ως πεδίο συνύπαρξης διαφορετικών χρονικοτήτων. Το παρελθόν παραμένει εγγεγραμμένο στον χώρο, είτε ως υλική ένδειξη είτε ως γνώση, χωρίς να διαγράφεται. Η παρούσα κατάσταση αποτελεί μια συνεχή επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης ανάμεσα σε παλιές και νέες μορφές οργάνωσης. Το τοπίο λειτουργεί έτσι σαν ένα δυναμικό αρχείο, όπου διαφορετικά στρώματα ιστορίας, χρήσης και φυσικών διεργασιών συνυπάρχουν και αλληλεπιδρούν (Tsing, 2015). Παράλληλα, η ενεργοποίηση της φύσης μέσα σε τέτοια περιβάλλοντα αναδεικνύει και την ίδια την υλικότητα του χώρου. Τα στοιχεία του τοπίου δεν αποτελούν απλώς παθητικά αντικείμενα, αλλά συμμετέχουν στη διαμόρφωση των συνθηκών μέσα από διαδικασίες φθοράς, ανάπτυξης και αλληλεπίδρασης. Η ύλη αποκτά έτσι μια μορφή «δράσης», συμβάλλοντας στη συνεχή μεταβολή του τοπίου και αμφισβητώντας την αντίληψη του χώρου ως σταθερού και πλήρως ελέγξιμου συστήματος (Bennett, 2010).

Δεν πρόκειται για επιστροφή σε μια «παρθένα» φύση, αλλά για τη διαμόρφωση ενός νέου τύπου περιβάλλοντος, στο οποίο η αβεβαιότητα, η υβριδικότητα και η χρονική πολλαπλότητα αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά της χωρικής εμπειρίας. Οι συνθήκες αυτές εμφανίζονται έντονα σε σύγχρονα παραδείγματα αστικών τοπίων επαναγριοποίησης και αποτελούν το υπόβαθρο για τη διερεύνηση των χωρικών εμπειριών που παράγουν.

Εγκαταλελειμμένο βιομηχανικό κτίριο με πυκνή βλάστηση (2024).
Πηγή: Dreamstime, Φωτογραφία: Umar Shah.

2. Ιδιότυπα αστικά τοπία επαναγριοποίησης

2.1 Landschaftspark Duisburg-Nord: μετασχηματισμός βιομηχανικού τοπίου μέσω φυσικών διεργασιών

Το Landschaftspark Duisburg-Nord αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα μετασχηματισμού ενός πρώην βιομηχανικού τοπίου σε έναν σύγχρονο δημόσιο χώρο, όπου το παρελθόν παραμένει ενεργό μέσα στη νέα συνθήκη. Η περιοχή, πρώην χαλυβουργικό συγκρότημα, διατηρεί μεγάλο μέρος των αρχικών της δομών, όπως υψικαμίνους, δεξαμενές και δίκτυα μεταφοράς υλικών, τα οποία εξακολουθούν να είναι ορατά και αναγνωρίσιμα. Ο χώρος λειτουργεί ως ένα τοπίο στο οποίο η προηγούμενη χρήση παραμένει εγγεγραμμένη στη μορφή και την υλικότητά του, εγκαταλείποντας την ανάγκη για πλήρη αναδιαμόρφωση και τη δημιουργία μιας νέας, ενιαίας εικόνας. Οι βιομηχανικές δομές διατηρούνται έκθετες και ενσωματώνονται σε μια διαδικασία σταδιακής μεταβολής, όπου η βλάστηση αναπτύσσεται ανάμεσά τους και πάνω τους. Αποκτώντας ενεργό ρόλο, η φύση αλληλεπιδρά με τα υπάρχοντα υλικά στοιχεία, δημιουργώντας ένα περιβάλλον όπου η φθορά, η ανάπτυξη και η μεταβολή συνυπάρχουν (Landezine, n.d.).

Γενική εικόνα των βιομηχανικών εγκαταστάσεων του Landschaftspark Duisburg-Nord (2016).
Πηγή: Pixabay, Φωτογραφία: Hans-Peter Grusen

Δεξαμενές καθίζησης και βιομηχανικές εγκαταστάσεις, Landschaftspark Duisburg-Nord, Γερμανία. Πηγή: route-industriekultur.

Αρχική εικόνα των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, Landschaftspark Duisburg-Nord, Γερμανία. Πηγή: internationale-bauausstellung.

Η συνθήκη αυτή παράγει ένα τοπίο που δύσκολα κατηγοριοποιείται με σαφή τρόπο. Από τη μια πλευρά, οι μεγάλες μεταλλικές κατασκευές, οι σκουριασμένες επιφάνειες και τα ίχνη της παραγωγικής διαδικασίας παραπέμπουν ξεκάθαρα στο βιομηχανικό παρελθόν του χώρου. Από την άλλη, η παρουσία της βλάστησης και η νέα χρήση του ως δημόσιου πάρκου μετατοπίζουν την εμπειρία προς ένα περιβάλλον που σχετίζεται περισσότερο με τη φύση και την αναψυχή.. Ο επισκέπτης δεν κινείται σε ένα περιβάλλον που αντιστοιχεί πλήρως σε γνωστές κατηγορίες, αλλά σε έναν χώρο που φαίνεται οικείος και ταυτόχρονα αποκλίνει από τις αναμενόμενες μορφές. Τα στοιχεία που τον περιβάλλουν είναι αναγνωρίσιμα, μια σκάλα, μια μεταλλική δομή, ένας πύργος, αλλά δεν λειτουργούν πλέον σύμφωνα με την αρχική τους χρήση. Ο χώρος γίνεται έτσι αντιληπτός ως ένα πεδίο όπου το γνώριμο δεν εξαφανίζεται, αλλά μετατοπίζεται.

Η μετατόπιση αυτή συνδέεται και με τη χρονικότητα του τοπίου. Στο Duisburg, διαφορετικές φάσεις του χώρου δεν διαδέχονται η μία την άλλη με σαφή τρόπο, αλλά συνυπάρχουν. Το παρελθόν της παραγωγής, η περίοδος εγκατάλειψης και η σημερινή χρήση του χώρου ως πάρκου παραμένουν παρούσες ταυτόχρονα, όχι ως διαδοχικά στάδια αλλά ως αλληλοεπικαλυπτόμενες καταστάσεις. Το τοπίο λειτουργεί έτσι ως φορέας μνήμης, όπου η ιστορία δεν αποδίδεται αφηγηματικά, αλλά ενσωματώνεται στη μορφή και την υλικότητα του χώρου (Edensor, 2005). Παράλληλα, η κλίμακα και η δομή του χώρου ενισχύουν αυτή την εμπειρία. Οι μεγάλες βιομηχανικές κατασκευές δεν προσαρμόζονται πλήρως στη νέα χρήση, αλλά διατηρούν την αρχική τους διάσταση και ένταση. Ο επισκέπτης καλείται να κινηθεί μέσα σε έναν χώρο που δεν έχει σχεδιαστεί εξ αρχής για αυτόν, αλλά έχει μετασχηματιστεί εκ των υστέρων. Η εμπειρία δεν είναι πλήρως προβλέψιμη ή οικεία και χαρακτηρίζεται από μια αίσθηση ασυνέχειας ανάμεσα στη μορφή και τη χρήση.

Μέσα από αυτές τις συνθήκες, το Landschaftspark Duisburg-Nord παράγει μια ιδιαίτερη μορφή χωρικής εμπειρίας, όπου το οικείο και το μη αναμενόμενο συνυπάρχουν χωρίς να ενοποιούνται πλήρως. Το τοπίο διατηρεί το παρελθόν του ενεργό, δημιουργώντας ένα πεδίο όπου διαφορετικές αναγνώσεις παραμένουν ταυτόχρονα

δυνατές. Η εμπειρία του χώρου δεν βασίζεται στην αρμονία ή στην ολοκλήρωση, αλλά σε μια μορφή έντασης που προκύπτει από τη συνύπαρξη διαφορετικών καταστάσεων. Η συνθήκη αυτή, όπου το οικείο διατηρείται αποκτώντας με κάποιον τρόπο έναν «ξένο» χαρακτήρα μέσα στο ίδιο του το πλαίσιο, ανοίγει τον δρόμο για τη θεωρητική προσέγγιση που θα ακολουθήσει. Η εμπειρία που παράγεται στο Landschaftspark Duisburg-Nord απαιτεί ένα ερμηνευτικό εργαλείο ικανό να εξετάσει τη σχέση ανάμεσα στη μνήμη, τη μορφή και την αντίληψη του χώρου.

Μηχανισμός τροχαλίας στις μεταλλικές εγκαταστάσεις, Landschaftspark Duisburg-Nord, Γερμανία. Πηγή: landschaftspark duisburg-nord.

Βιομηχανικά κτίρια, αγωγοί και ζώνες βλάστησης, Landschaftspark Duisburg-Nord, Γερμανία.
Πηγή: Landezine, Φωτογραφία: Αρχείο Latz + Partner.

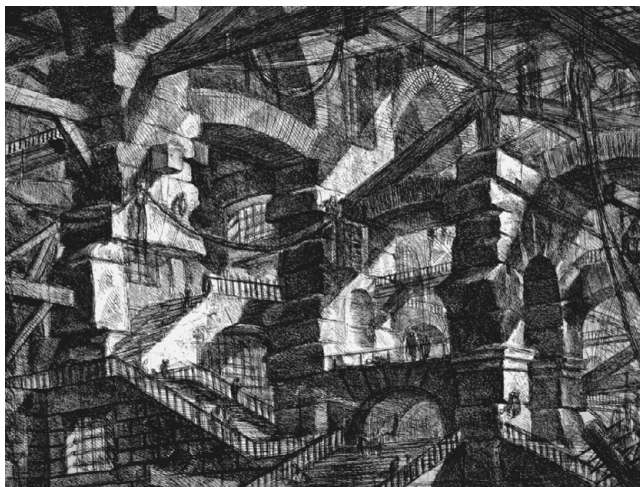

Ηύτενγουερκ Δυισβουργ-Μεϊντερικ (μετέπειτα Landschaftspark Duisburg-Nord), Δυισβουργ, Γερμανία. Ιστορική άποψη της βιομηχανικής εγκατάστασης σε λειτουργία.
Πηγή: Αρχείο Landschaftspark Duisburg-Nord.

2.2 Το αρχιτεκτονικό ανοίκειο ως ερμηνευτικό εργαλείο της χωρικής εμπειρίας

Η ανάλυση του Landschaftspark Duisburg-Nord ανέδειξε μια εμπειρία που δεν εξαντλείται στην περιγραφή ενός υβριδικού τοπίου. Η συνύπαρξη βιομηχανικών καταλοίπων και φυσικών διεργασιών δεν αφορά μόνο μια νέα μορφή χώρου, αλλά και μια ιδιαίτερη συνθήκη αντίληψης, όπου το γνώριμο εμφανίζεται μετατοπισμένο. Ο επισκέπτης αναγνωρίζει τα στοιχεία του χώρου, αλλά ταυτόχρονα δυσκολεύεται να τα εντάξει σε ένα σταθερό και συνεκτικό σύστημα κατανόησης. Ο χώρος βιώνεται ως οικείος και ξένος ταυτόχρονα, κάτι που υποδεικνύει την ανάγκη για ένα ερμηνευτικό πλαίσιο ικανό να προσεγγίσει αυτή τη διττή εμπειρία.

Σε αυτό το σημείο εισάγεται η έννοια του αρχιτεκτονικού ανοίκειου, όπως αυτή διατυπώνεται από τον Vidler. Ο Vidler δεν προσεγγίζει το ανοίκειο ως χαρακτηριστικό συγκεκριμένων μορφών ή στυλ, αλλά ως συνθήκη εμπειρίας. Όπως σημειώνει, το ανοίκειο αποτελεί «μια εμπειρία του χώρου που σχετίζεται με την αμφισβήτηση της οικειότητας του ίδιου του κατοικείν» (Vidler, 1992). Με άλλα λόγια, το ανοίκειο δεν εντοπίζεται σε αντικείμενα καθαυτά, αλλά στον τρόπο με τον οποίο ο χώρος αποσταθεροποιεί την αναμενόμενη σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον του.

Giovanni Battista Piranesi, *Carceri d'Invenzione (Imaginary Prisons)*(1761).
Πηγή: The Metropolitan Museum of Art (The Met).

Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει την κατανόηση του Duisburg ως ενός χώρου όπου η μορφή, η χρήση και η μνήμη δεν ευθυγραμμίζονται πλήρως. Οι βιομηχανικές δομές παραμένουν αναγνωρίσιμες, αλλά έχουν απολέσει τη λειτουργία τους. Η νέα χρήση του χώρου ως πάρκου δεν αναιρεί την παρουσία τους, αλλά εγκαθίσταται πάνω σε αυτήν. Η φύση συνυπάρχει με τα κατάλοιπα της προηγούμενης χρήσης, δημιουργώντας ένα περιβάλλον όπου διαφορετικά καθεστώτα, βιομηχανικό, φυσικό και ιστορικό, παραμένουν ταυτόχρονα ενεργά. Η εμπειρία του χώρου αποκτά έτσι έναν χαρακτήρα αστάθειας. Τα στοιχεία του είναι αναγνωρίσιμα, αλλά δεν λειτουργούν όπως αναμένεται. Η αναγνώριση δεν οδηγεί απαραίτητα σε σταθερότητα, αλλά συχνά συνοδεύεται από αβεβαιότητα. Ο επισκέπτης κινείται μέσα σε ένα περιβάλλον που φαίνεται γνώριμο, χωρίς όμως να μπορεί να προβλεφθεί πλήρως.

Η θεωρητική βάση αυτής της εμπειρίας μπορεί να εντοπιστεί στην έννοια του ανοίκειου όπως διατυπώνεται από τον Freud. Όπως αναφέρει, το ανοίκειο είναι «εκείνο το είδος του τρομακτικού που ανάγεται σε κάτι που ήταν από παλιά γνωστό και οικείο» (Freud, 1919). Το ανοίκειο δεν αφορά το άγνωστο, αλλά το οικείο που επιστρέφει με τρόπο μετατοπισμένο, προκαλώντας αίσθημα αμφισημίας και έντασης. Η εμπειρία αυτή συνδέεται με την επανεμφάνιση στοιχείων που δεν έχουν πλήρως ενσωματωθεί στο παρόν και δημιουργούν μια ρωγμή στη συνέχεια της αντίληψης. Στο Duisburg, αυτή η «επιστροφή» εκφράζεται μέσα από τα τεκμήρια του παρελθόντος, τα οποία δεν λειτουργούν πλέον ως λειτουργικά στοιχεία, αλλά ως φορείς μνήμης. Το ανοίκειο σχετίζεται με μια εμπειρία που διαταράσσει τη γραμμικότητα του χρόνου και της κατανόησης (Royle, 2003).

Μέσα από αυτή τη θεωρητική προσέγγιση, το αρχιτεκτονικό ανοίκειο λειτουργεί ως εργαλείο ερμηνείας των εμπειριών που παράγονται σε τοπία όπως το Landschaftspark Duisburg-Nord. Δεν περιγράφει απλώς μια αίσθηση, αλλά αναδεικνύει τους μηχανισμούς μέσω των οποίων το γνώριμο μετατρέπεται σε αβέβαιο, ενεργοποιώντας τη μνήμη και εισάγοντας σε ενδιαμέσες καταστάσεις που ενεργοποιούν μηχανισμούς εγρήγορσης και προκρίνοντας μια πιο ισότιμη στάση ανάμεσα στο ανθρωπογενές και το φυσικό στοιχείο.

2.3 Tempelhofer Feld: φυσική ανακατάληψη εκτεταμένων κενών πεδίων

Το Tempelhofer Feld στο Βερολίνο αποτελεί μια διαφορετική εκδοχή μετασχηματισμού αστικού τοπίου, όπου η έκφραση του παρελθόντος μετατοπίζεται από τα έντονα υλικά κατάλοιπα στη διατήρηση της χωρικής δομής και της κλίμακας. Ο πρώην αεροδρομιακός χώρος παραμένει σε μεγάλο βαθμό αναγνώσιμος, καθώς οι διάδρομοι απογείωσης και προσγείωσης, αλλά και η εκτεταμένη ανοιχτή επιφάνεια του πεδίου, διατηρούνται σχεδόν ανέπαφα. Το τοπίο επαναχρησιμοποιείται μέσα από μια ελάχιστη παρέμβαση που επιτρέπει την καθημερινή του χρήση ως δημόσιος χώρος. Σε αντίθεση με το Duisburg, όπου η υλικότητα των βιομηχανικών καταλοίπων παραμένει έντονα παρούσα, στο Tempelhofer Feld το ίχνος του παρελθόντος λειτουργεί κυρίως σε επίπεδο διάταξης και οργάνωσης του χώρου. Η μεγάλη κλίμακα του πεδίου, η γραμμικότητα των διαδρόμων και η απουσία πυκνής δόμησης διαμορφώνουν ένα περιβάλλον που δεν αντιστοιχεί στις συνήθεις εμπειρίες αστικού πάρκου. Ο χώρος είναι ανοιχτός, σχεδόν επίπεδος και εκτεταμένος, κάτι που διατηρεί τη μνήμη της προηγούμενης λειτουργίας του ως υποδομής μεταφοράς.

Αεροφωτογραφία του πάρκου Tempelhofer Feld, Βερολίνο, Γερμανία.
Πηγή: TempelhoferFeld, Φωτογραφία: Αρχείο Grün Berlin.

Ο τερματικός σταθμός και ο χώρος στάθμευσης αεροσκαφών του αεροδρομίου Tempelhof κατά τη διάρκεια ημέρας ανοιχτών θυρών, Βερολίνο, Γερμανία. Πηγή: Business Insider, Φωτογραφία: Αρχείο U.S. Air Force.

Η νέα χρήση του χώρου εγκαθίσταται απευθείας πάνω σε αυτή τη συνθήκη. Ποδηλάτες, πεζοί, δραστηριότητες αναψυχής και προσωρινές χρήσεις καταλαμβάνουν το πεδίο, χωρίς να αλλοιώνουν τη βασική του μορφή. Ο χώρος γίνεται καθημερινός και προσβάσιμος, αλλά ταυτόχρονα διατηρεί μια ιδιότυπη απόσταση από τις καθιερωμένες μορφές δημόσιου χώρου, καθώς πρόκειται για ένα πεδίο που δεν σχεδιάστηκε εξ αρχής ως πάρκο, η προηγούμενη λειτουργία εξακολουθεί να οργανώνει την εμπειρία. Αυτή η συνθήκη διαμορφώνει μια διαφορετική εκδοχή ανοικτής εμπειρίας. Σε αντίθεση με το Duisburg, όπου η ένταση συνδέεται περισσότερο με τη συνύπαρξη διαφορετικών υλικών και μορφών, εδώ η αποσταθεροποίηση είναι πιο ήπια, αλλά εξίσου αισθητή. Ο χώρος βιώνεται ως ανοιχτός, ελεύθερος και οικείος, ενώ ταυτόχρονα μοιάζει να μην εντάσσεται πλήρως στις αναμενόμενες κατηγορίες. Η κλίμακα, η γεωμετρία και η απουσία σαφών ορίων δημιουργούν μια εμπειρία που αποκλίνει από την τυπική εικόνα ενός αστικού πάρκου.

Το ανοίκειο εδώ συνδέεται κυρίως με τη διατήρηση μίας παρουσίας του παρελθόντος που επηρεάζει τον τρόπο με τον οποίο ο χώρος γίνεται αντιληπτός. Οι διάδρομοι δεν χρησιμοποιούνται πλέον για την αρχική τους λειτουργία, αλλά παραμένουν ως ισχυρά μορφολογικά στοιχεία που καθορίζουν την κίνηση και την εμπειρία. Ο επισκέπτης κινείται σε έναν χώρο που έχει χάσει τον αρχικό του σκοπό, χωρίς όμως να τον έχει εγκαταλείψει πλήρως. Η ιστορία του αεροδρομίου, η πολιτική και ιστορική του σημασία, καθώς και η κλίμακα της υποδομής, επηρεάζουν την εμπειρία ακόμη και όταν δεν είναι άμεσα ορατές. Η εμπειρία του χώρου διαμορφώνεται έτσι μέσα από τη συνύπαρξη παρόντος και παρελθόντος, όχι ως σύγκρουση, αλλά ως αλληλοεπικάλυψη.

Η περίπτωση του Tempelhofer Feld αναδεικνύει, επομένως, μια μορφή ανοικτής εμπειρίας που βασίζεται στη μετατόπιση χρήσης και στη διατήρηση του ίχνους, παρά στην έντονη υλικότητα των καταλοίπων. Ο χώρος προκαλεί μέσα από μια λεπτή ασυνέχεια ανάμεσα σε αυτό που είναι και σε αυτό που υπήρξε, αποφεύγοντας την αντίθεση ή τη δραματική σύγκρουση. Το γνώριμο διαταράσσεται ακριβώς από την ίδια του τη μετατόπιση. Η προηγούμενη λειτουργία παραμένει ενεργή ως υπόστρωμα που οργανώνει το παρόν. Το αποτέλεσμα είναι ένας χώρος ταυτόχρονα καθημερινός και φορτισμένος, ανοιχτός και ιστορικά προσδιορισμένος, ένας χώρος οικείος, ελαφρώς μετατοπισμένος από την κανονικότητα της αστικής εμπειρίας.

Αεροφωτογραφία του διαδρόμου προσγείωσης και του πάρκου Tempelhofer Feld, Βερολίνο, Γερμανία. Πηγή: Wikimedia Commons, Φωτογραφία: Arne Müsseler.

Επισκέπτες στο πάρκο Tempelhofer Feld κατά την ώρα του ηλιοβασιλέματος, Βερολίνο, Γερμανία. Πηγή: Grün Berlin, Φωτογραφία: Αρχείο Grün Berlin.

Δορυφορική λήψη του πάρκου Tempelhofer Feld και του αστικού ιστού, Βερολίνο, Γερμανία. Πηγή: Landezine, Φωτογραφία: Google Earth.

2.4 Freshkills Park: υπαινιγμοί της μνήμης

Το Freshkills Park στη Νέα Υόρκη αποτελεί μια ακόμη διαφορετική εκδοχή μετασχηματισμού αστικού τοπίου, όπου το παρελθόν δεν είναι άμεσα ορατό, αλλά παραμένει ενεργό μέσα από τη μνήμη μονάχα. Ο χώρος, ένας από τους μεγαλύτερους χώρους υγειονομικής ταφής απορριμμάτων στον κόσμο κατά το παρελθόν, μετατρέπεται σταδιακά σε ένα εκτεταμένο φυσικό τοπίο, όπου η βλάστηση, το έδαφος και τα οικοσυστήματα φαίνεται να κυριαρχούν. Σε πρώτη ανάγνωση, το τοπίο εμφανίζεται ως ένα «καθαρό» φυσικό περιβάλλον, απομακρυσμένο από την προηγούμενη κατάστασή του. Ωστόσο, η εικόνα αυτή παραμένει επιφανειακή, καθώς το φυσικό τοπίο δεν συγκροτείται σε ουδέτερο έδαφος, αλλά οικοδομείται κυριολεκτικά πάνω σε στρώματα απορριμμάτων. Το έδαφος, οι μορφολογίες και οι επιφάνειες του πάρκου αποτελούν προϊόν τεχνητής διαμόρφωσης, η οποία καλύπτει αλλά δεν εξαλείφει το παρελθόν.

Ο ορίζοντας του Μανχάταν όπως φαίνεται πέρα από τις εκτάσεις των New Jersey Meadowlands, Νιου Τζέρσεϊ, ΗΠΑ. Πηγή: National Geographic, Φωτογραφία: Peter Essick.

Εκφόρτωση απορριμμάτων από φορτηγίδες στη χωματερή Fresh Kills, Στάτεν Άιλαντ, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ. Πηγή: Wikipedia, Φωτογραφία: Boyd Norton.

Η εμπειρία του χώρου διαμορφώνεται μέσα από μια ιδιότυπη συνθήκη, όπου αυτό που φαίνεται και αυτό που είναι γνωστό δεν ταυτίζονται. Ο επισκέπτης κινείται σε ένα περιβάλλον που εμφανίζεται ως φυσικό, αλλά γνωρίζει, ή μπορεί να πληροφορηθεί, ότι κάτω από αυτή την επιφάνεια βρίσκεται ένα τεράστιο σώμα απορριμμάτων. Η αντίφαση αυτή λειτουργεί περισσότερο σε επίπεδο γνώσης και συνείδησης. Σε αυτό το σημείο, η ανοίκεια εμπειρία αποκτά μια διαφορετική διάσταση σε σχέση με τα προηγούμενα παραδείγματα. Δεν συνδέεται με την ορατή συνύπαρξη διαφορετικών στοιχείων, αλλά με την απόσταση ανάμεσα στην επιφάνεια και στο υπόστρωμα, ανάμεσα στο εμφανές και στο κρυφό. Το γνώριμο, ένα πράσινο και ανοιχτό τοπίο, αποκτά μια δεύτερη και λιγότερο σταθερή ανάγνωση, η οποία ενεργοποιείται μέσα από τη γνώση του παρελθόντος. Ο μετασχηματισμός του χώρου δεν συνεπάγεται την εξάλειψη της προηγούμενης κατάστασης, αλλά την επανερμηνεία της μέσα από μια νέα περιβαλλοντική και κοινωνική λειτουργία (Wilczkiewicz, 2017). Το τοπίο γίνεται έτσι φορέας μιας διπλής ανάγνωσης, από τη μία ως φυσικός χώρος και από την άλλη ως αποτέλεσμα μιας διαδικασίας απόκρυψης και διαχείρισης.

Η εμπειρία διαταράσσεται ακριβώς από την επίγνωση ότι η επιφάνεια του τοπίου δεν αποκαλύπτει πλήρως την πραγματικότητά του. Πρόκειται για μια διαχειριζόμενη απόκρυψη. Η περίπτωση του Freshkills Park αναδεικνύει, επομένως, μια τρίτη εκδοχή ανοίκειας εμπειρίας, όπου η αποσταθεροποίηση δεν σχετίζεται τόσο με τη μορφή ή τη διάταξη, όσο με τις μνήμες που εγείρει. Το τοπίο γίνεται αντιληπτό όχι μόνο μέσα από αυτό που εμφανίζεται, αλλά και μέσα από αυτό που αποκρύπτεται. Η εμπειρία του χώρου διαμορφώνεται ανάμεσα στο ορατό και το αόρατο, στο παρόν και σε ένα παρελθόν που παραμένει ενεργό χωρίς να είναι άμεσα αντιληπτό.

Μέσα από αυτή την προσέγγιση, το Freshkills Park ολοκληρώνει μια κλιμάκωση διαφορετικών μορφών ανοίκειας εμπειρίας στα τοπία επαναγριοποίησης. Από την άμεση παρουσία του τεκμήριου, στη χωρική του διατήρηση και τελικά στην απόκρυψή του, το ανοίκειο εμφανίζεται ως μια δυναμική συνθήκη που δεν εξαρτάται μόνο από αυτό που βλέπουμε, αλλά και από αυτό που γνωρίζουμε για τον χώρο που βιώνουμε.

Αεροφωτογραφία των αποκατεστημένων λόφων και των καναλιών της πρώην χωματερής Fresh Kills (μετέπειτα Freshkills Park), Στάτεν Άιλαντ, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ. Πηγή: Queens Museum, Φωτογραφία: Αρχείο του Τμήματος Καθαριότητας της Νέας Υόρκης (NYC Department of Sanitation).

Μηχανήματα συμπίεσης απορριμμάτων και σμήνη γλάρων στη χωματερή Fresh Kills, Στάτεν Άιλαντ, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ. Πηγή: Energy Connects, Φωτογραφία: Αρχείο Getty Images.

Επισκέπτες σε λόφο του πάρκου Freshkills με θέα τους αποκατεστημένους υγροτόπους και το δίκτυο των καναλιών, Στάτεν Άιλαντ, Νέα Υόρκη, ΗΠΑ. Πηγή: Freshkills Park, Φωτογραφία: Αρχείο Freshkills Park Alliance.

3. Το ανοίκειο ως χωρική και βιωματική εμπειρία

3.1 Θεωρητική προσέγγιση του αρχιτεκτονικού ανοίκειου

Η έννοια του αρχιτεκτονικού ανοίκειου επιτρέπει τη μετάβαση από την περιγραφή των παραδειγμάτων στην ερμηνεία της εμπειρίας που αυτά παράγουν. Στα τοπία που εξετάστηκαν, το ζήτημα επεκτείνεται πέρα από την απλή παρουσία φυσικών διεργασιών ή την επανάχρηση εγκαταλελειμμένων χώρων, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο ο χώρος γίνεται αντιληπτός όταν διατηρεί στοιχεία από διαφορετικές χρονικότητες, χρήσεις και υλικότητες. Το ανοίκειο αναδύεται όχι ως αισθητικό ύφος ή μορφολογική κατηγορία, αλλά ως εμπειρική συνθήκη που προκύπτει όταν το οικείο περιβάλλον παύει να λειτουργεί με αναμενόμενο τρόπο (Vidler, 1992). Στα παραδείγματα των προηγούμενων κεφαλαίων, η εμπειρία αυτή εμφανίζεται με διαφορετικές μορφές. Στο Landschaftspark Duisburg-Nord, οι βιομηχανικές δομές παραμένουν ενεργές ως στοιχεία ενός παρελθόντος που αν και έχει παρέλθει, δεν έχει πλήρως εξαφανισθεί. Στο Tempelhofer Feld, η κλίμακα και η διάταξη του πρώην αεροδρομίου εξακολουθούν να οργανώνουν την εμπειρία του χώρου, παρότι η αρχική λειτουργία έχει λήξει. Στο Freshkills Park, το παρελθόν δεν είναι άμεσα ορατό, αλλά παραμένει ενεργό μέσω της γνώσης ότι το φυσικό τοπίο οικοδομείται πάνω σε στρώματα απορριμμάτων. Και στις τρεις περιπτώσεις, ο χώρος δεν βιώνεται ως πλήρως σταθερός ή αυτονόητος, αλλά ως ένα πεδίο όπου φύση και πολιτισμός, παρόν και παρελθόν, χρήση και εγκατάλειψη συνυπάρχουν χωρίς να ενοποιούνται πλήρως.

Η περιγραφή αυτή εναρμονίζεται με τη σύλληψη του αρχιτεκτονικού ανοίκειου όπως το όρισε ο Vidler, ότι δηλαδή το ανοίκειο δεν αφορά απλώς «παράξενους» ή δυστοπικούς χώρους, αλλά καταστάσεις όπου η ίδια η εμπειρία της κατοίκησης και της οικειότητας αποσταθεροποιείται (Vidler, 1992).

«Το ανοίκειο δεν είναι μια ιδιότητα του ίδιου του χώρου, ούτε μπορεί να προκληθεί από κάποια συγκεκριμένη χωρική διαμόρφωση· είναι, στην αισθητική του διάσταση, μια αναπαράσταση μιας ψυχικής κατάστασης προβολής που θολώνει τα όρια του πραγματικού και του μη πραγματικού.» (Vidler, 1992).

Ο χώρος παραμένει αναγνωρίσιμος, αλλά κάτι στη σχέση ανάμεσα στη μορφή, τη χρήση και τη μνήμη δεν επιτρέπει πλέον την πλήρη ταύτιση του υποκειμένου με το περιβάλλον του (Ντρίβα, 2022). Το γνώριμο μετατοπίζεται και αποκτά έναν αμφίσημο χαρακτήρα (Ζαβολέας, 1994). Η αποσταθεροποίηση αυτή δεν παράγεται απαραίτητα μέσα από θεαματικές μορφές ή ακραίες χωρικές χειρονομίες. Συχνά προκύπτει μέσα από μικρές ασυνέχειες και επικαλύψεις. Ένα βιομηχανικό κατάλοιπο που εξακολουθεί να κυριαρχεί μέσα σε ένα πάρκο, ένας διάδρομος αεροδρομίου που χρησιμοποιείται πλέον ως χώρος περιπάτου ή ένα φυσικό τοπίο που αποκρύπτει ένα φορτισμένο υπέδαφος αρκούν για να διαταράξουν την αναμενόμενη εμπειρία του χώρου. Το ανοίκειο δεν βρίσκεται αποκλειστικά στη μορφή, αλλά στη σχέση ανάμεσα σε αυτό που ο χώρος είναι, σε αυτό που υπήρξε και σε αυτό που φαίνεται να γίνεται.

Μέσα σε αυτή τη συνθήκη, ο χώρος αποκτά μια μορφή αστάθειας. Ο επισκέπτης αναγνωρίζει τα στοιχεία που τον περιβάλλουν, αλλά δυσκολεύεται να τα εντάξει σε μια σαφή και σταθερή κατηγορία. Το τοπίο δεν είναι ούτε πλήρως φυσικό ούτε πλήρως τεχνητό, ούτε αποκλειστικά παρόν ούτε αποκλειστικά παρελθοντικό. Η εμπειρία συγκροτείται μέσα σε αυτή την αμφισημία, όπου διαφορετικά στρώματα μνήμης και χρήσης παραμένουν ενεργά ταυτόχρονα. Η φθορά, η σκουριά, οι ασυνέχειες και τα κατάλοιπα προηγούμενων λειτουργιών δεν λειτουργούν πλέον ως απλά κατάλοιπα, αλλά ως στοιχεία που μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο ο χώρος γίνεται αντιληπτός και βιώνεται (Edensor, 2005). Το τοπίο σταματά έτσι να αποτελεί ένα πλήρως ελέγξιμο και διαφανές περιβάλλον και μετατρέπεται σε πεδίο έντασης, όπου η μνήμη και η υλικότητα παραμένουν ενεργές.

Το αρχιτεκτονικό ανοίκειο επιτρέπει, επομένως, την κατανόηση των τοπίων επαναγριοποίησης ως χωρικών εμπειριών που επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση ανάμεσα στο οικείο και το ξένο. Η σημασία τους δεν βρίσκεται μόνο στη μορφή τους, αλλά και στον τρόπο με τον οποίο ενεργοποιούν την αντίληψη, τη μνήμη και την αίσθηση αστάθειας μέσα στον σύγχρονο αστικό χώρο. Μέσα από αυτή τη μετάβαση, το ενδιαφέρον μετατοπίζεται πλέον από το ίδιο το αρχιτεκτονικό περιβάλλον προς τους βαθύτερους μηχανισμούς μέσω των οποίων το οικείο μετατρέπεται σε αβέβαιο και αποσταθεροποιητικό, ένα ζήτημα που οδηγεί στην ευρύτερη διερεύνηση της έννοιας του ανοίκειου.

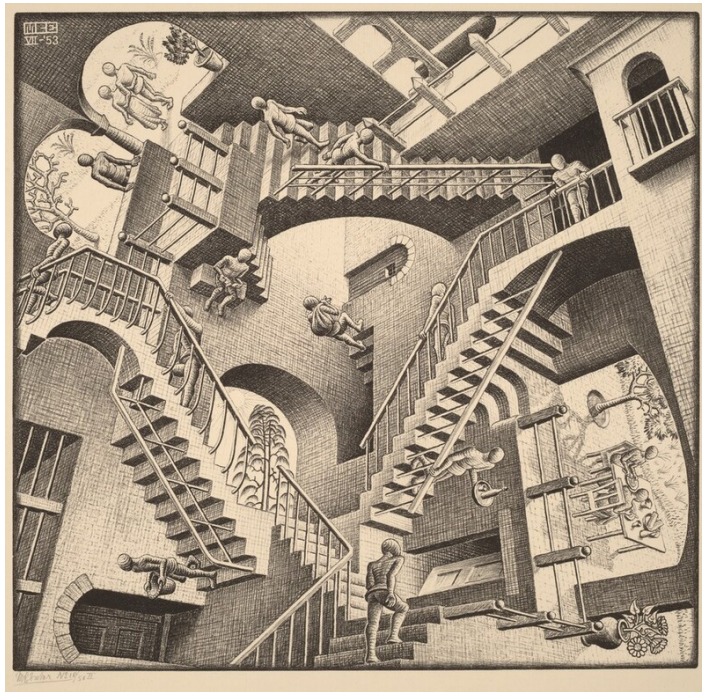

René Magritte, *La trahison des images* (*The Treachery of Images*). (1929).
Πηγή: Los Angeles County Museum of Art (LACMA).

3.2 Η έννοια του ανοίκειου ως εμπειρία ασταθούς οικειότητας

Η έννοια του αρχιτεκτονικού ανοίκειου, επιτρέπει την κατανόηση συγκεκριμένων χωρικών εμπειριών που εμφανίζονται στα τοπία επαναγριοποίησης. Ωστόσο, για να κατανοηθεί βαθύτερα ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι εμπειρίες παράγονται και γίνονται αντιληπτές, είναι απαραίτητη η μετάβαση στην ίδια την έννοια του ανοίκειου. Το ζήτημα δεν αφορά πλέον αποκλειστικά τον χώρο, αλλά και τους ψυχικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων κάτι γνώριμο μετατρέπεται σε αβέβαιο και αποσταθεροποιητικό. Το ανοίκειο πηγάζει από την μετατόπιση του γνώριμου. Εμφανίζεται τη στιγμή που το οικείο περιβάλλον σταματά να λειτουργεί με τον αναμενόμενο τρόπο.. Είναι εκείνη η στιγμή όπου κάτι αναγνωρίσιμο γίνεται παράξενα άβολο, χωρίς να μπορούμε να εξηγήσουμε αμέσως το γιατί. Το υποκείμενο αναγνωρίζει αυτό που βλέπει, αλλά ταυτόχρονα αισθάνεται ότι κάτι έχει μετατοπιστεί. Το οικείο δεν εξαφανίζεται, μοιάζει περισσότερο σαν να «γλιστρά» από τη σταθερή του θέση προς κάτι αβέβαιο, χωρίς όμως αυτό να εκδηλώνεται με σαφήνεια (Freud, 1919).

Η εμπειρία αυτή συνδέεται στενά με τη μνήμη και την αναγνώριση. Συχνά, το ανοίκειο ενεργοποιείται όταν κάτι από το παρελθόν επιστρέφει μέσα στο παρόν με τρόπο απρόσμενο ή ασαφή. Δεν πρόκειται απαραίτητα για μια θεαματική αποκάλυψη, αλλά για μια λεπτή αίσθηση ότι ο χώρος «κουβαλά» κάτι που δεν φαίνεται πλήρως. Το γνώριμο αποκτά έτσι μια δεύτερη ανάγνωση, σαν να υπάρχει πάντα κάτι που διαφεύγει κάτω από την επιφάνεια. Στα τοπία που εξετάζονται στην παρούσα εργασία, αυτή η εμπειρία γίνεται ιδιαίτερα εμφανής. Οι βιομηχανικές δομές στο Duisburg, οι διάδρομοι του Tempelhofer Feld ή το αθέατο υπόστρωμα του Freshkills Park δεν αποτελούν άγνωστες μορφές. Αντίθετα, παραπέμπουν σε γνώριμες λειτουργίες και συλλογικές μνήμες του αστικού χώρου. Όταν όμως επανεμφανίζονται μέσα σε νέα πλαίσια, αποκομμένα από τον αρχικό τους ρόλο, δημιουργούν μια αίσθηση ασυνέχειας. Ο χώρος μοιάζει ταυτόχρονα οικείος και «εκτός θέσης».

M. C. Escher, *Relativity*. (1953). Πηγή: National Gallery of Art, Washington.

M. C. Escher, *Belvedere*, (1958). Πηγή: National Gallery of Art, Washington.

Το ανοίκειο σχετίζεται έτσι με μια εμπειρία επιστροφής. Το παρελθόν δεν εγκαταλείπει πραγματικά τον χώρο, αλλά παραμένει μέσα του σαν υπόστρωμα που συνεχίζει να επηρεάζει την εμπειρία. Ο επισκέπτης αισθάνεται ότι ο χώρος δεν ανήκει αποκλειστικά στο παρόν, αλλά ότι διαφορετικές χρονικότητες συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Αυτή η συνύπαρξη δημιουργεί μια μορφή αβεβαιότητας, όχι επειδή ο χώρος είναι ακατανόητος, αλλά επειδή δεν μπορεί να σταθεροποιηθεί πλήρως σε μία μόνο ανάγνωση. Η αίσθηση αυτή δεν είναι απαραίτητα τρομακτική, συχνά είναι πιο λεπτή και έμμεση. Πρόκειται περισσότερο για μια εμπειρία «ασταθούς οικειότητας», όπου κάτι φαίνεται κοντινό αλλά ταυτόχρονα απομακρυσμένο. Το άβολο στοιχείο του ανοίκειου προκύπτει ακριβώς από αυτή την ταλάντωση ανάμεσα στην αναγνώριση και στην αμφιβολία. Το υποκείμενο βρίσκεται μπροστά σε κάτι που μοιάζει γνώριμο και παρ' όλα αυτά δεν μπορεί να αισθανθεί πλήρως ασφαλές απέναντί του (Freud, 1919).

3.3 Το ανοίκειο ως αντιληπτική χωρική συνθήκη

Το ανοίκειο δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά σε συγκεκριμένες μορφές, αντικείμενα ή αισθητικά χαρακτηριστικά του χώρου. Δεν αποτελεί μια σταθερή ιδιότητα που υπάρχει αυτούσια μέσα στα πράγματα, αλλά μια συνθήκη εμπειρίας που παράγεται μέσα από τη σχέση του υποκειμένου με το περιβάλλον του. Ο ίδιος χώρος μπορεί να βιωθεί ως απολύτως οικείος σε μια δεδομένη στιγμή και ως αβέβαιος ή αποσταθεροποιητικός σε μια άλλη. Το ανοίκειο εμφανίζεται όταν αυτή η σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο, τη μνήμη και τον χώρο παύει να είναι πλήρως σταθερή και προβλέψιμη (Vidler, 1992). Η εμπειρία αυτή συνδέεται άμεσα με τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και αναγνωρίζουμε τον χώρο. Ένα περιβάλλον γίνεται οικείο όταν μπορούμε να το εντάξουμε εύκολα σε γνωστές κατηγορίες, χρήσεις και νοήματα. Όταν όμως η σχέση αυτή διαταράσσεται, εμφανίζεται μια αίσθηση αβεβαιότητας. Ο χώρος παραμένει αναγνωρίσιμος, αλλά κάτι μοιάζει να μην «ταιριάζει» πλήρως. Το ανοίκειο δεν γεννιέται από το εντελώς ξένο, αλλά από το γνώριμο που έχει μετατοπιστεί (Freud, 1919). Η συνθήκη αυτή είναι ιδιαίτερα εμφανής στα τοπία επαναγριοποίησης. Η φύση εγκαθίσταται πάνω σε υπολείμματα

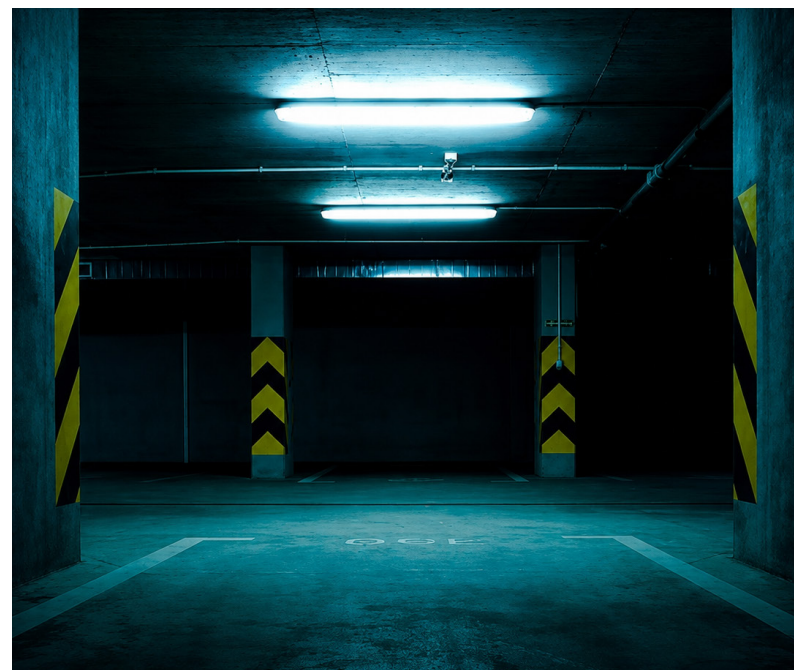
προηγούμενων ανθρώπινων δραστηριοτήτων, δημιουργώντας ένα περιβάλλον όπου φυσικό και ανθρωπογενές, παρόν και παρελθόν, ανάπτυξη και φθορά συνυπάρχουν χωρίς να αλληλοαναιρούνται (DeSilvey, 2017). Μέσα από αυτή τη συνύπαρξη, ο χώρος υιοθετεί έναν ανοιχτό και αβέβαιο χαρακτήρα, αναδεικνύοντας τη φθορά, τη μεταβολή και τα κατάλοιπα του παρελθόντος σε οργανικά μέρη της χωρικής εμπειρίας (Edensor, 2005). Όπως θα φανεί στη συνέχεια, η ιδιαίτερη αυτή ποιότητα του χώρου τροφοδοτεί νέα αισθητικά πρότυπα και μορφές συνήθειας.

Αφαιρετική ψηφιακή σύνθεση. Πηγή: Διαδίκτυο

Είσοδος κπρίου. Πηγή: Διαδίκτυο

Αδειο υπόγειο πάρκινγκ. Πηγή: Διαδίκτυο

Ατελείωτος λευκός διάδρομος. Πηγή: Διαδίκτυο

4. Μεταβολές της συνήθειας: Η αισθητική εμπειρία και οι αναπροσαρμογές του γούστου

4.1 Το γούστο ως δημιουργική δύναμη

Η εμπειρία του ανοίκειου μεταβάλλεται μαζί με τους τρόπους μέσω των οποίων οι κοινωνίες αντιλαμβάνονται αισθητικά τον χώρο. Αυτό που σε μια δεδομένη στιγμή βιώνεται ως αβέβαιο, παράξενο ή αποσταθεροποιητικό μπορεί σταδιακά να ενσωματωθεί στην καθημερινή εμπειρία και να αποκτήσει νέα αισθητική αξία. Για τον λόγο αυτό, η διερεύνηση του ανοίκειου οδηγεί αναπόφευκτα στο ζήτημα της αισθητικής εμπειρίας, της συνήθειας και της ιστορικής μεταβολής του γούστου.

Οι ανοίκειες χωρικές εμπειρίες δεν παραμένουν αναγκαστικά σταθερές ή μόνιμα αποσταθεροποιητικές. Πολλές μορφές χώρου που αρχικά προκαλούν αμηχανία, αβεβαιότητα ή ακόμη και απόρριψη, σταδιακά ενσωματώνονται στην καθημερινή εμπειρία και καθίστανται οικείες. Η διαδικασία αυτή συνδέεται άμεσα με τη μεταβολή του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε αισθητικά τον χώρο. Αυτό που κάποτε φαινόταν «εκτός κανονικότητας» μπορεί με την πάροδο του χρόνου να αποκτήσει αισθητική αξία και αποδοχή. Η αισθητική εμπειρία πηγάζει τόσο από τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά των μορφών και των χώρων όσο και από το γούστο, δηλαδή την ικανότητα του υποκειμένου να διακρίνει, να αξιολογεί και να αποδίδει αξία στο βίωμα. Το γούστο λειτουργεί ως δυναμική και ιστορικά μεταβαλλόμενη συνθήκη, διαμορφωμένη από πολιτισμικά πρότυπα, κοινωνικές συνθήκες και συλλογικές αντιλήψεις. Οι αισθητικές αξίες συγκροτούνται σταδιακά μέσα από διαδικασίες επανάληψης, αποδοχής και εξοικείωσης, αποκτώντας τη σημασία τους εντός αυτών των πλαισίων.

Μέσα από αυτή την οπτική, η αισθητική δεν μπορεί να κατανοηθεί αποκλειστικά ως θεωρητικό σύστημα κανόνων ή ως ένα διαχρονικό σύνολο αρχών που καθορίζουν τι θεωρείται «ωραίο». Αντίθετα, η αισθητική εμπειρία μεταβάλλεται ιστορικά, καθώς μεταβάλλονται και οι τρόποι με τους οποίους οι κοινωνίες σχετίζονται με τις μορφές, τα υλικά και τον ίδιο τον χώρο. Πολλές αισθητικές συνθήκες που σήμερα θεωρούνται αποδεκτές ή ακόμη και ελκυστικές υπήρξαν κάποτε αμφιλεγόμενες ή απορριπτέες. Το νέο συχνά εμφανίζεται αρχικά ως παράξενο, άβολο ή υπερβολικό, ακριβώς επειδή αποκλίνει από τις ήδη παγιωμένες μορφές αντίληψης. Σε αυτό το σημείο, το γούστο λειτουργεί όχι μόνο ως μηχανισμός αξιολόγησης αλλά και ως δημιουργική δύναμη.

Δεν περιορίζεται στο να αναγνωρίζει αισθητικές αξίες που ήδη υπάρχουν, αλλά συμβάλλει ενεργά στη διαμόρφωσή τους. Μέσα από τη συνεχή έκθεση σε νέες μορφές εμπειρίας, το βλέμμα εκπαιδεύεται, μεταβάλλεται και τελικά επαναπροσδιορίζει τα όρια του αποδεκτού. Αυτό που αρχικά βιώνεται ως αισθητική ασυνέχεια μπορεί σταδιακά να αποκτήσει κανονικότητα και να ενσωματωθεί στη συλλογική αντίληψη.

Η διαδικασία αυτή συνδέεται στενά με τη σκέψη του Friedrich Nietzsche, ο οποίος αντιμετωπίζει το γούστο όχι ως ουδέτερη κρίση αλλά ως ιστορική και πολιτισμική κατασκευή. Οι αισθητικές αξίες δεν είναι αιώνιες ή αντικειμενικές, διαμορφώνονται μέσα από σχέσεις δύναμης, συνήθειες και επαναλήψεις (Nietzsche, 1882). Αυτό που μια εποχή θεωρεί αποκλίνον ή ακόμη και άσχημο, μια άλλη μπορεί να το αναγνωρίσει ως ενδιαφέρον, αυθεντικό ή αισθητικά ισχυρό. Το γούστο μεταβάλλεται μαζί με τις μορφές ζωής και τις πολιτισμικές συνθήκες που το παράγουν. Παράλληλα, η αισθητική εμπειρία εκτείνεται πέρα από την πνευματική αξιολόγηση ενός αντικειμένου, ενσωματώνοντας τη σωματική και συναισθηματική ανταπόκριση του υποκειμένου απέναντι στον κόσμο. Η αίσθηση της ομορφιάς αναδύεται από τη διαρκή σχέση ανάμεσα στην αντίληψη, το συναίσθημα και την εμπειρία (Santayana, 1896). Η αισθητική αξία διαμορφώνεται μέσα από τη ζωντανή εμπλοκή του υποκειμένου με το περιβάλλον, καθώς η σημασία κάθε βιώματος προκύπτει από τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αισθητό. Η προσέγγιση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στα τοπία επαναγριοποίησης. Χώροι που παλαιότερα θα αντιμετωπίζονταν ως σημεία εγκατάλειψης, φθοράς ή αποτυχίας αρχίζουν σταδιακά να αποκτούν νέα αισθητική αξία. Η σκουριά, η ακανόνιστη βλάστηση, τα βιομηχανικά κατάλοιπα και οι ασυνέχειες του χώρου δεν θεωρούνται πλέον απαραίτητα στοιχεία προς εξάλειψη, αλλά ενδέχεται να βιώνονται ως φορείς ιδιαίτερης ατμόσφαιρας. Το γούστο μετατοπίζεται έτσι από την αναζήτηση της καθαρής μορφής και της απόλυτης τάξης προς την αποδοχή της αβεβαιότητας και της υβριδικότητας. Μέσα από αυτή τη μεταβολή, το ανοίκειο παύει να λειτουργεί αποκλειστικά ως εμπειρία αποσταθεροποίησης και μπορεί σταδιακά να μετατραπεί σε αισθητικά αναγνωρίσιμη και πολιτισμικά αποδεκτή συνθήκη. Η αισθητική εμπειρία μετασχηματίζεται διαρκώς μέσα από τη σχέση ανάμεσα στη συνήθεια, τη μνήμη και τη συλλογική αντίληψη. Το γούστο δεν ακολουθεί απλώς τις αλλαγές του πολιτισμού, συμμετέχει ενεργά στη διαμόρφωσή τους.

Marcel Duchamp, *Fountain*, Readymade (1917). Φωτογραφία: Alfred Stieglitz.
Πηγή: Philadelphia Museum of Art.

Marcel Duchamp, *Bicycle Wheel*, Ready-made (1913).
Πηγή: The Museum of Modern Art (MoMA), New York.

4.2 Συνήθεια και κορεσμός της αισθητικής εμπειρίας

Αν το γούστο αποτελεί μια δυναμική διαδικασία που μεταβάλλεται ιστορικά, τότε η μεταβολή αυτή συνδέεται άμεσα με τη συνήθεια. Η αισθητική εμπειρία δεν διατηρεί διαρκώς την ίδια ένταση, αντίθετα, όσο ένα αισθητικό φαινόμενο επαναλαμβάνεται και ενσωματώνεται στην καθημερινότητα, χάνει σταδιακά την ικανότητά του να προκαλεί ισχυρή αντίδραση. Αυτό που αρχικά βιώνεται ως νέο, ακραίο ή ακόμη και απορριπτικό, με τον χρόνο εξοικειώνεται και καθίσταται όλο και πιο αναμενόμενο. Η διαδικασία αυτή βρίσκεται στο κέντρο της σκέψης του Vilém Flusser. Ο Flusser αντιμετωπίζει τη συνήθεια όχι απλώς ως ψυχολογικό φαινόμενο, αλλά ως βασικό μηχανισμό της αισθητικής εμπειρίας.

«Κάθε τι νέο είναι τρομακτικό.» (Flusser, 1993)

Grotesque και εξωανθρώπινα χαρακτηριστικά σε δημιουργία του Rick Owens, Paris Fashion Week 2019–2020. Φωτογραφία: AFP

Grotesque αισθητική και παραμόρφωση της ανθρώπινης μορφής σε δημιουργία του Alexander McQueen, London Fashion Week 2000.

Το πραγματικά νέο προκαλεί αρχικά ένα είδος αισθητικού σοκ, επειδή διακόπτει τη σταθερότητα της συνήθειας και αμφισβητεί τις ήδη υπάρχουσες μορφές αντίληψης. Το νέο εμφανίζεται ως «άβολο», δύσκολο να ενταχθεί στις καθιερωμένες αισθητικές κατηγορίες. Ωστόσο, ακριβώς επειδή τίποτα δεν παραμένει μόνιμα νέο, αυτή η ένταση σταδιακά εξασθενεί.

Η αισθητική εμπειρία ακολουθεί, με αυτόν τον τρόπο, μια συνεχή μετατόπιση. **Ο Flusser περιγράφει μια κλιμάκωση όπου το αισθητικό φαινόμενο μετακινείται από το ugly στο beautiful, από εκεί στο pretty και τελικά στο kitsch** (δηλαδή από το άσχημο στο ωραίο, από εκεί στο ευχάριστο και τελικά σε μια κατάσταση αισθητικής εξάντλησης, όπου η μορφή έχει χάσει τη δυνατότητα παραγωγής νέου νοήματος)(Flusser, 1993; Ζαβολέας & Φαραντούρη, 1998). Το «άσχημο» ή ακραία νέο προκαλεί αρχικά αντίσταση, επειδή δεν μπορεί να αποκωδικοποιηθεί εύκολα. Όταν όμως αρχίζει να γίνεται κατανοητό και να ενσωματώνεται στην εμπειρία, μετατρέπεται σε «όμορφο».

Στη συνέχεια, όσο η μορφή εξοικειώνεται περισσότερο, γίνεται «ευχάριστη», δηλαδή εύκολα αναγνωρίσιμη και λιγότερο απαιτητική αισθητικά. Τελικά, όταν η επανάληψη εξαντλήσει τη δυνατότητα έκπληξης ή έντασης, το αισθητικό φαινόμενο καταλήγει στο kitsch, σε μια κατάσταση υπερβολικής οικειότητας και αισθητικής αδράνειας. Για τον Flusser, όσο περισσότερο ένα αισθητικό φαινόμενο γίνεται προβλέψιμο, τόσο λιγότερο μπορεί να βιωθεί ουσιαστικά, καθώς η συνήθεια λειτουργεί σχεδόν ως αναισθητικό της αίσθησης (Flusser, 1993). Η κλιμάκωση αυτή μπορεί να νοηθεί και κυκλικά: η αισθητική εξάντληση του kitsch δημιουργεί την ανάγκη για μια νέα ρήξη, η οποία επαναφέρει την εμπειρία στην περιοχή του ugly, δηλαδή του νέου, του αβέβαιου και του αρχικά δυσπρόσιτου.

Η αισθητική ένταση συνδέεται έτσι στενά με το απρόβλεπτο. Η εμπειρία ενεργοποιείται όταν εμφανίζεται κάτι που διαταράσσει τη ροή της συνήθειας και εισάγει μια μορφή ασυνέχειας. Το νέο, το αβέβαιο ή το μη πλήρως ερμηνεύσιμο αποκτούν ιδιαίτερη σημασία, επειδή επαναφέρουν μια αίσθηση ενεργής αντίληψης. Η αισθητική εμπειρία δεν παράγεται από την πλήρη οικειότητα, αλλά από μια διαρκή ταλάντωση ανάμεσα στο αναγνωρίσιμο και στο μη αναμενόμενο. Η προσέγγιση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στα τοπία επαναγριοποίησης που εξετάζονται στην παρούσα εργασία. Οι χώροι αυτοί αποκτούν αρχικά ένταση επειδή αποκλίνουν από τις καθιερωμένες μορφές αστικού τοπίου. Η συνύπαρξη βιομηχανικών καταλοίπων, φθοράς, ακανόνιστης βλάστησης και αβέβαιων χωρικών συνθηκών παράγει μια εμπειρία που δεν είναι πλήρως οικεία. Ωστόσο, όσο αυτές οι μορφές γίνονται πιο συνηθισμένες και πολιτισμικά αποδεκτές, η έντασή τους σταδιακά μειώνεται. Το ανοίκειο αρχίζει να εξοικειώνεται και να μετατρέπεται σε νέα κανονικότητα.

Η αισθητική εμπειρία εμφανίζεται έτσι ως μια διαρκώς μεταβαλλόμενη διαδικασία, όπου τίποτα δεν παραμένει σταθερά νέο ή σταθερά ανοίκειο. Κάθε αισθητική μορφή τείνει σταδιακά να απορροφηθεί από τη συνήθεια, μέχρι να εμφανιστεί ξανά κάτι που θα διαταράξει αυτή την ισορροπία και θα επαναφέρει την ένταση της εμπειρίας. Η ανάγκη για νέα αισθητική ενεργοποίηση οδηγεί έτσι στην αναζήτηση μορφών και χωρικών συνθηκών που επαναφέρουν την αβεβαιότητα, την ασυνέχεια και το στοιχείο του μη αναμενόμενου στην εμπειρία του χώρου.

Hans Bellmer, *The Doll (La Poupée)*, (1934). Πηγή: The Museum of Modern Art (MoMA).

Hans Bellmer, *The Doll (La Poupée)*, (1935). Πηγή: Tate, London.

4.3 Η επανενεργοποίηση της αισθητικής εμπειρίας

Η αισθητική εμπειρία δεν παραμένει σταθερή ή αμετάβλητη μέσα στον χρόνο. Αντίθετα, μετασχηματίζεται διαρκώς μέσα από τη συνήθεια, την επανάληψη και την εξοικείωση. Μορφές, εικόνες και χωρικές συνθήκες που αρχικά προκαλούν ένταση ή ισχυρή εντύπωση σταδιακά ενσωματώνονται στην καθημερινή εμπειρία και παύουν να ενεργοποιούν το βλέμμα με τον ίδιο τρόπο. Η αισθητική ένταση εξασθενεί όχι απαραίτητα επειδή το αντικείμενο αλλάζει, αλλά επειδή αλλάζει η σχέση του υποκειμένου με αυτό. Η συνεχής έκθεση οδηγεί σε μια μορφή εξοικείωσης, όπου ακόμη και το παράξενο ή το ανοίκειο μπορεί τελικά να καταστεί προβλέψιμο. Η διαδικασία αυτή συνδέεται άμεσα με την έννοια της συνήθειας, όπως αναπτύσσεται από τον Flusser. Η συνήθεια λειτουργεί ως μηχανισμός σταθεροποίησης της εμπειρίας, μειώνοντας σταδιακά την αισθητική ένταση που παράγει το νέο ή το απρόβλεπτο. Όταν μια μορφή επαναλαμβάνεται διαρκώς, παύει να γίνεται αντιληπτή ως ιδιαίτερη και μετατρέπεται σε μέρος ενός οικείου και αναμενόμενου περιβάλλοντος. Η αισθητική εμπειρία αδρανοποιείται ακριβώς τη στιγμή που η αντίληψη παύει να αιφνιδιάζεται (Flusser, 1993).

Αυτό που σε μια δεδομένη στιγμή βιώνεται ως έντονο, νέο ή ακόμη και ανησυχητικό, με την πάροδο του χρόνου εξοικειώνεται, ενσωματώνεται και τελικά καθίσταται οικείο. Η διαδικασία αυτή επεκτείνεται στον ίδιο τον αστικό χώρο, ο οποίος δεν αποτελεί ουδέτερο υπόβαθρο, αλλά ενεργό πεδίο εμπειρίας και αντίληψης. Καθώς το αστικό τοπίο μεταβάλλεται, μεταβάλλεται μαζί του και ο τρόπος με τον οποίο βιώνεται αισθητικά. Μέσα σε αυτή τη συνθήκη, η ανάγκη για νέα αισθητική ενεργοποίηση οδηγεί διαρκώς στην αναζήτηση μορφών που μπορούν να διαταράξουν τη σταθερότητα της συνήθειας. Το νέο δεν γίνεται επιθυμητό μόνο επειδή είναι διαφορετικό, αλλά επειδή έχει τη δυνατότητα να επαναφέρει μια αίσθηση έντασης και αβεβαιότητας απέναντι στον κόσμο. Η αισθητική εμπειρία ενεργοποιείται ξανά όταν το βλέμμα παύει να λειτουργεί αυτόματα και αναγκάζεται να επαναδιαπραγματευτεί αυτό που θεωρούσε δεδομένο.

Σε αυτό το σημείο, το ανοίκειο αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Η εμπειρία του ανοίκειου λειτουργεί ως μια μορφή ρήξης της αισθητικής συνήθειας, επειδή διαταράσσει την ομαλή σχέση

ανάμεσα στο υποκείμενο και στο περιβάλλον του. Το γνώριμο παύει προσωρινά να είναι πλήρως αναγνώσιμο. Η εμπειρία γίνεται «άβολη», όχι επειδή ο χώρος είναι εντελώς ξένος, αλλά επειδή κάτι μέσα του μοιάζει να είναι «εκτός θέσης». Το βλέμμα δεν μπορεί πλέον να κινηθεί με τον ίδιο αυτόνομο τρόπο. Η δυναμική αυτή γίνεται ιδιαίτερα εμφανής στα τοπία επαναγριοποίησης που εξετάστηκαν στην παρούσα εργασία. Η συνύπαρξη βλάστησης και βιομηχανικών καταλοίπων, η διατήρηση ιχνών προηγούμενων χρήσεων ή η παρουσία ενός αθέατου αλλά ενεργού παρελθόντος παράγουν χωρικές συνθήκες που αποκλίνουν από τις συμβατικές αισθητικές κατηγορίες του αστικού τοπίου. Οι χώροι αυτοί δεν οργανώνονται μέσα από την πλήρη τάξη, την καθαρότητα ή την εξάλειψη της φθοράς, αλλά μέσα από την ταυτόχρονη παρουσία διαφορετικών καταστάσεων που δείχνουν να μην έχουν ακόμα βρει τη μεταξύ τους ισορροπία. Το φυσικό και το τεχνητό, το νέο και το εγκαταλελειμμένο, το οικείο και το απρόβλεπτο παραμένουν ενεργά ταυτόχρονα.

Στα τοπία αυτά, η ένταση πηγάζει από μια συνύπαρξη στοιχείων που αντιστέκονται στην απόλυτη ενοποίηση. Όπως επισημαίνει ο Mark Cousins, το «άσχημο» δεν αποτελεί μια σταθερή ιδιότητα των αντικειμένων, αλλά μια μεταβαλλόμενη εμπειρία της αντίληψης, η οποία διαταράσσει τα εκάστοτε κριτήρια του γούστου και της τάξης (Cousins, 2018). Μορφές που κάποτε προκαλούσαν δυσφορία ή απόρριψη μπορούν σταδιακά να αποκτήσουν αισθητική αξία ακριβώς επειδή ενεργοποιούν μια διαφορετική, κάπως απρόσμενη, εμπειρία του χώρου (Ζαβολέας & Φαραντούρη, 1998). Ωστόσο, ακόμη και αυτή η ένταση δεν παραμένει μόνιμα ενεργή. Με τον χρόνο, και τα ίδια τα ανοίκεια τοπία μπορούν να εξοικειωθούν και να ενσωματωθούν σε μια νέα μορφή αισθητικής κανονικότητας. Αυτό που αρχικά λειτουργεί ως ρήξη της συνήθειας μπορεί τελικά να μετατραπεί σε νέο πρότυπο εμπειρίας. Η αισθητική εμπειρία εμφανίζεται έτσι ως μια διαρκής διαδικασία μετατόπισης ανάμεσα στην ένταση και στην εξοικείωση, όπου κάθε νέα μορφή κινδυνεύει σταδιακά να χάσει τη δύναμη που αρχικά τη χαρακτήριζε.

Peter Eisenman, *House VI*, 1975. Πηγή: WikiArquitectura.

Renzo Piano & Richard Rogers, *Centre Pompidou*, 1977. Πηγή: Centre Pompidou.

Peter Eisenman, *House VI*, 1975. Πηγή: eisenmanarchitects.com.

Renzo Piano & Richard Rogers, *Centre Pompidou*, 1977. Πηγή: Centre Pompidou.

5. Επαναγριοποιημένα τοπία και υβριδικές εκδοχές αστικής κανονικότητας

Η διερεύνηση των προηγούμενων κεφαλαίων ανέδειξε ότι τα σύγχρονα τοπία επαναγριοποίησης δεν αποτελούν απλώς περιβαλλοντικές παρεμβάσεις ή εναλλακτικές μορφές αστικού πρασίνου, αλλά νέες χωρικές συνθήκες που μεταβάλλουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτός και βιώνεται ο αστικός χώρος. Τα παραδείγματα που εξετάστηκαν έδειξαν ότι η εμπειρία του ανοίκειου συγκροτείται μέσα από τη συνύπαρξη διαφορετικών χρονικών στρώσεων στον ίδιο χώρο. Το παρελθόν παραμένει ενεργό είτε ως υλικό κατάλοιπο, είτε ως χωρική δομή, είτε ως γνώση που συνεχίζει να επηρεάζει την εμπειρία του χώρου, ακόμη κι όταν δεν είναι άμεσα ορατή.

Στα τρία παραδείγματα που εξετάστηκαν, το παρελθόν παραμένει ενεργό με διαφορετικούς τρόπους: στο Landschaftspark Duisburg-Nord ως υλικό κατάλοιπο, στο Tempelhofer Feld ως διατηρημένη χωρική δομή και στο Freshkills Park ως αθέατο υπόστρωμα γνώσης. Παρά τις διαφορές τους, και στις τρεις περιπτώσεις η εμπειρία του χώρου διαμορφώνεται από τη συνύπαρξη πολλαπλών χρονικοτήτων και από τη διατήρηση στοιχείων που συνδέουν το παρόν με προηγούμενες καταστάσεις του τόπου.

Τα παραδείγματα αυτά δείχνουν ότι η επαναγριοποίηση δεν παράγει «καθαρές» φυσικές συνθήκες, αλλά υβριδικά τοπία, όπου διαφορετικές χρονικότητες και μορφές υλικότητας συνυπάρχουν ταυτόχρονα. Μέσα από αυτή τη συνθήκη, τα τοπία επαναγριοποίησης παράγουν νέες αισθητικές εμπειρίες στον αστικό χώρο. Στοιχεία που παλαιότερα θα αντιμετωπιζόνταν ως ενδείξεις εγκατάλειψης ή αστοχίας μπορούν να αποκτήσουν νέα σημασία ακριβώς επειδή διαταράσσουν τις παγιωμένες αντιλήψεις για τον αστικό χώρο.

Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση των Freud και Vidler, το ανοίκειο δεν αφορά το εντελώς άγνωστο, αλλά το γνώριμο που εμφανίζεται μετατοπισμένο. Η εμπειρία του χώρου αποσταθεροποιείται όταν η σχέση ανάμεσα στη μορφή, στη χρήση και στη μνήμη παύει να είναι πλήρως σταθερή και αναμενόμενη. Το βλέμμα δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει αυτόματα, αναγκάζεται να επαναδιαπραγματευτεί αυτό που θεωρούσε δεδομένο. Η επαναγριοποίηση αποκτά σημασία ως σύνθετη οικολογική στρατηγική, η οποία ταυτόχρονα μετασχηματίζει την αισθητική και χωρική διαδικασία της πόλης, εισάγοντας νέες μορφές έντασης μέσα στην αστική εμπειρία.

Ωστόσο, η ένταση αυτή δεν παραμένει σταθερή. Όπως έδειξε η ανάλυση της συνήθειας μέσα από τη σκέψη του Flusser, κάθε αισθητική εμπειρία τείνει σταδιακά να απορροφηθεί από την επανάληψη και την εξοικείωση. Αυτό που αρχικά βιώνεται ως παράξενο, αβέβαιο ή ακόμη και αποκλίνον μπορεί τελικά να ενσωματωθεί στη συλλογική εμπειρία και να μετατραπεί σε νέα μορφή κανονικότητας. Η αισθητική εμπειρία εμφανίζεται έτσι ως μια δυναμική και κυκλική διαδικασία, όπου η ένταση και η εξοικείωση διαδέχονται διαρκώς η μια την άλλη. Το ανοίκειο δεν αποτελεί τελικό στάδιο, αλλά μια μεταβατική συνθήκη που επανενεργοποιεί προσωρινά την εμπειρία του χώρου, μέχρι να ενσωματωθεί και η ίδια στη σφαίρα του οικείου. Η διαδικασία αυτή αφορά άμεσα και τη σύγχρονη αστική συνθήκη. Τα τοπία επαναγριοποίησης δείχνουν ότι μορφές χώρου που κάποτε θα θεωρούνταν ακατάστατες, «άσχημες» ή προβληματικές μπορούν σταδιακά να αποκτήσουν πολιτισμική και αισθητική αποδοχή. Η σκουριά, η φθορά, τα βιομηχανικά κατάλοιπα και οι αβέβαιες μορφές βλάστησης μετατοπίζονται από τα νοήματα που φέρουν, υποδηλώνοντας νέες πιθανές μορφές αισθητικής κανονικότητας. Το ανοίκειο δεν εξαφανίζεται, αλλά ενσωματώνεται σταδιακά στη συλλογική εμπειρία της πόλης.

Μέσα από αυτή τη μεταβολή, ο ίδιος ο ρόλος του σχεδιασμού αναδιαμορφώνεται. Τα τοπία επαναγριοποίησης εστιάζουν στη δημιουργία συνθηκών που ευνοούν τη μεταβολή, την αβεβαιότητα και τη συνύπαρξη διαφορετικών διαδικασιών στο χρόνο, υπερβαίνοντας την επιβολή μιας σταθερής και πλήρως ελεγχόμενης μορφής. Ο σχεδιασμός λειτουργεί πλέον ως ευέλικτο πλαίσιο που επιτρέπει την εμφάνιση νέων μορφών εμπειρίας, ενώ η φύση αναλαμβάνει τον ρόλο ενός ενεργού παράγοντα που συμμετέχει ουσιαστικά στη διαμόρφωση του χώρου και της αισθητικής του. Η επαναγριοποίηση διευρύνει τη στοχοθεσία του σύγχρονου αστικού σχεδιασμού, καθώς η αστική φύση επιδρά τόσο οικολογικά όσο και αισθητικά, διαταράσσοντας τη συνήθεια και επανενεργοποιώντας το βλέμμα απέναντι στον χώρο.

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία επιχείρησε να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο τα σύγχρονα τοπία αστικής επαναγριοποίησης παράγουν ανοίκειες χωρικές εμπειρίες μέσα από τη συνύπαρξη φυσικών διεργασιών και καταλοίπων προηγούμενων ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Μέσα από τη θεωρητική προσέγγιση του ανοίκειου και την ανάλυση των παραδειγμάτων του Landschafts-park Duisburg-Nord, του Tempelhofer Feld και του Freshkills Park, αναδείχθηκε ότι τα τοπία επαναγριοποίησης συγκροτούν νέες υβριδικές εκδοχές αστικού τοπίου, όπου η μνήμη, η φθορά, η μεταβολή και η φύση συνυπάρχουν οργανικά, υπερβαίνοντας τον περιορισμένο ρόλο μιας απλής περιβαλλοντικής αποκατάστασης. Παράλληλα, η έρευνα κατέδειξε ότι η εμπειρία του ανοίκειου πηγάζει από τη διατάραξη της αναμενόμενης σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο και τον χώρο, καθιστώντας το μια συνθήκη που υπερβαίνει τα καθαρά μορφολογικά ή αισθητικά χαρακτηριστικά. Το ανοίκειο εμφανίζεται όταν το γνώριμο παύει να λειτουργεί ως πλήρως σταθερό και προβλέψιμο. Στα τοπία επαναγριοποίησης, αυτή η αποσταθεροποίηση προκύπτει από τη συνύπαρξη διαφορετικών χρονικοτήτων, χρήσεων και μορφών υλικότητας. Το φυσικό και το ανθρωπογενές, το παρόν και το παρελθόν, η ανάπτυξη και η φθορά παραμένουν ενεργά χωρίς να συγχωνεύονται πλήρως σε μια ενιαία εικόνα.

Τα παραδείγματα που εξετάστηκαν ανέδειξαν διαφορετικές μορφές αυτής της εμπειρίας. Στο Duisburg, το ανοίκειο παράγεται μέσα από την άμεση παρουσία των βιομηχανικών καταλοίπων. Στο Tempelhofer Feld, μέσα από τη διατήρηση της χωρικής δομής μιας λειτουργίας που έχει λήξει. Στο Freshkills Park, μέσα από την ένταση ανάμεσα στην επιφάνεια του τοπίου και στη γνώση ενός αθέατου παρελθόντος. Παρά τις διαφορές τους, όλα τα παραδείγματα έδειξαν ότι η επαναγριοποίηση δεν διαγράφει το παρελθόν, αλλά το διατηρεί ενεργό μέσα στη νέα χωρική συνθήκη. Η φύση δεν εμφανίζεται σε ουδέτερο έδαφος, αλλά εγκαθίσταται πάνω σε ίχνη προηγούμενων δραστηριοτήτων, τα οποία συνεχίζουν να επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο ο χώρος γίνεται αντιληπτός και βιώνεται.

Παράλληλα, η εργασία ανέδειξε ότι η αισθητική εμπειρία αποτελεί μια δυναμική διαδικασία που μεταβάλλεται ιστορικά και

πολιτισμικά, υπερβαίνοντας κάθε έννοια σταθερής και διαχρονικής κατηγορίας. Μέσα από τη σκέψη των Nietzsche, Flusser και Cousins, έγινε σαφές ότι το γούστο και οι αισθητικές αξίες συγκροτούνται μέσα από συνήθειες, επαναλήψεις και συλλογικές διαδικασίες αποδοχής. Μορφές που αρχικά προκαλούν αμηχανία ή απόρριψη μπορούν σταδιακά να αποκτήσουν αισθητική αξία και να ενσωματωθούν σε νέες μορφές κανονικότητας. Το ανοίκειο εμφανίζεται έτσι ως μεταβατική φάση μέσα σε μια ευρύτερη διαδικασία αισθητικής μεταβολής. Η ένταση που προκαλεί το νέο ή το μη αναμενόμενο εξασθενεί σταδιακά μέσα από τη συνήθεια και την εξοικείωση. Οι υβριδικές μορφές τοπίου που χαρακτηρίζουν τα επαναγριοποιημένα περιβάλλοντα μπορούν τελικά να ενσωματωθούν στη συλλογική εμπειρία της πόλης και να μετατραπούν σε νέες μορφές αστικής κανονικότητας, που να την επανασυνδέουν με την εμπειρία της φύσης στην πρωτογενή της μορφή με τον δυναμισμό και τον μεταβαλλόμενο ως και απρόσμενο χαρακτήρα της. Η αισθητική εμπειρία εμφανίζεται έτσι ως μια διαρκής ταλάντωση ανάμεσα στην ένταση και στην εξοικείωση.

Η δυναμική αυτή μετατοπίζει και τον ίδιο τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτός ο ρόλος του σχεδιασμού. Τα τοπία επαναγριοποίησης δείχνουν ότι ο σχεδιασμός δεν χρειάζεται να στοχεύει αποκλειστικά στην πλήρη οργάνωση, στον έλεγχο και στη σταθεροποίηση του χώρου. Αντίθετα, μπορεί να λειτουργήσει ως πλαίσιο που επιτρέπει την ταυτόχρονη ενεργοποίηση διαφορετικών χρονικοτήτων, υλικοτήτων και μορφών ζωής. Η αβεβαιότητα, η φθορά και η μεταβολή δεν αντιμετωπίζονται πλέον αποκλειστικά ως προβλήματα προς εξάλειψη, αλλά ως ενεργά στοιχεία της χωρικής εμπειρίας. Τελικά, τα επαναγριοποιημένα τοπία αναδεικνύονται ως νέες υβριδικές μορφές αστικής συνθήκης, όπου η φύση και τα κατάλοιπα του πολιτισμού δεν βρίσκονται σε αντίθεση αλλά σε διαρκή αλληλεπίδραση. Η επαναγριοποίηση δεν σηματοδοτεί μια επιστροφή σε μια «παρθένα» φύση, αλλά τη διαμόρφωση νέων μορφών σχέσης ανάμεσα στον άνθρωπο, τη μνήμη, το φυσικό και το αστικό περιβάλλον, μέσα από μια συνθήκη υβριδικής οικοσυστημικότητας ικανής να υποστηρίξει φυσικές διεργασίες εντός του ανθρωποκεντρικού χωρικού πλαισίου. Υπό αυτή την έννοια, οι ανάστροφες χωρικές μεταλλάξεις της επαναγριοποίησης δεν οδηγούν σε μια επιστροφή στη φύση, αλλά στη διαμόρφωση νέων μορφών χωρικής εμπειρίας μέσα στο σύγχρονο αστικό τοπίο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. Ελληνόγλωσση και μεταφρασμένη βιβλιογραφία

Flusser, Vilém. «*Η συνήθεια σαν απόλυτο αισθητικό κριτήριο*». Μετάφραση: Νέλλη Ανδρικοπούλου. ARTI, τεύχος 17 (1993): 42–47. (Habit: The True Aesthetic Criterion) [1973].

Vidler, Anthony. *Χωρικές Στρεβλώσεις: Τέχνη, Αρχιτεκτονική και Άγχος στον Σύγχρονο Πολιτισμό*. Μετάφραση: Βαγγέλης Μπεκιαρίδης και Νίκος Πατσαβός. Επιστημονική επιμέλεια: Νίκος Πατσαβός. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2019.

Ζαβολέας, Ιωάννης. *Το ανοίκειο στη σύγχρονη αρχιτεκτονική έκφραση*. Ερευνητική εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 1994. Επιβλέπων καθηγητής: Παναγιώτης Τουρνικιώτης.

Ζαβολέας, Ιωάννης και Φαραντούρη, Νίκη. «*Προς μια αισθητική του άσχημου*». Πέρα από το Ωραίο: Απουσία(ς) Αισθητική(ς). Επιστημονική επιμέλεια: Μέμος, Φιλίππιδης. σσ. 50-57. Αθήνα: Εκδόσεις Futura, 1998.

Ντρίβα, Λήδα. *Η αισθητική πρόσληψη του τοπίου μέσω της διερεύνησης του ανοίκειου: Η περίπτωση της λίμνης της Βουλιαγμένης*. Ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης, Χανιά, 2013. Επιβλέποντες καθηγητές: Σωκράτης Γιαννουδής και Νικόλαος Πατσαβός.

Τζιωτάκη, Αγγελική. *Η Αρχιτεκτονική της Επαναγριοποίησης: Ο σχεδιασμός του χώρου ως προέκταση των διεργασιών της φύσης*. Ερευνητική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2022. Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Ζαβολέας.

B. Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Loos, Adolf. *Ornament and Crime*. Programs and Manifestoes on 20th-Century Architecture, επιμέλεια Ulrich Conrads. Cambridge, MA: MIT Press, 1970 [1913].

Nietzsche, Friedrich. *The Gay Science*. New York: Vintage Books, 1974 [1882].

Vidler, Anthony. *The Architectural Uncanny: Essays in the Modern Unhomely*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992.

Freud, Sigmund. *The Uncanny*. Στο *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, τόμος XVII (1917–1919), μετάφραση James Strachey. London: Hogarth Press, 1955 [1919].

Cousins, Mark. *The Ugly*. London: Bloomsbury Visual Arts, 2018.

Monbiot, George. *Feral: Searching for Enchantment on the Frontiers of Rewilding*. London: Allen Lane, 2013.

DeSilvey, Caitlin. *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2017.

Edensor, Tim. *Industrial Ruins: Space, Aesthetics and Materiality*. Oxford: Berg, 2005.

Santayana, George. *The Sense of Beauty: Being the Outline of Aesthetic Theory*. New York: Charles Scribner's Sons, 1896.

Royle, Nicholas. *The Uncanny*. Manchester: Manchester University Press, 2003.

Waldheim, Charles. *Landscape as Urbanism: A General Theory*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016.

Γ. Ξενόγλωσσα άρθρα, μελέτες και αναφορές

Holmes, George, Kate Marriott, Charlie Briggs, and Sophie Wynne-Jones. "What Is Rewilding, How Should It Be Done, and Why? A Q-Method Study of the Views Held by European Rewilding Advocates." https://doi.org/10.4103/cs.cs_19_14

Jørgensen, Dolly. "Rethinking Rewilding." *Geoforum*, 2015. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.11.016>

Pettorelli, Nathalie et al. *Rewilding Our Cities*. Zoological Society of London, 2022. <https://cms.zsl.org/sites/default/files/2023-02/ZSL%20Rewilding%20our%20cities%20report.pdf>

Radwan, Ahmed Hosney, and Ahmed Abdel Ghaney Morsi. "From Urban Voids to Urban Commons: Ex-Airports as Urban Voids Reuse: Case Studies of Tempelhofer Feld Airport in Berlin-Germany & Imbaba Airport in Giza-Egypt." *Journal of Architecture, Arts and Humanistic Science* 6, no. 26 (2021). <https://doi.org/10.21608/mjaf.2020.25238.1535>

Wilczkiewicz, Małgorzata Zofia. "Freshkills Park (Staten Island, NY) as an Example of a Polluted Area's Transformation into a Public Space." *Geomatics, Land Management and Landscape* 2 (2017). <https://doi.org/10.15576/GLL/2017.2.133>

Δ. Διαδικτυακές πηγές

ArchDaily. "Landfill Reclamation: Fresh Kills Park Develops as a Natural Coastal Buffer and Parkland for Staten Island." <https://www.archdaily.com/339133/landfill-reclamation-fresh-kills-park-develops-as-a-natural-coastal-buffer-and-parkland-for-staten-island>

ArchDaily. "Tempelhofer Field." <https://www.archdaily.com/tag/tempelhofer-field>

Freshkills Park. Official website. <https://freshkillspark.org/>

Landezine. "Post-industrial Landscape Architecture." <https://landezine.com/landscapes/landscape-architecture/realized-projects/post-industrial/>

Landezine. "Rewilding / Renaturalization." <https://landezine.com/topics/forces-frictions/rewilding-renaturalization/>

Landschaftspark Duisburg-Nord. Official website. <https://www.landschaftspark.de/>

Latz + Partner. "Landschaftspark Duisburg-Nord." <https://www.latzundpartner.de/de/projekte/postindustrielle-landschaften/landschaftspark-duisburg-nord-de/>

Rewilding Europe. Official website. <https://rewilding europe.com>

Tempelhofer Feld. Official website. <https://www.tempelhoferfeld.berlin.de/>

